HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

2026, 17: 312-351

Hassâf (ö. 261/875) ve Ahkâmü'l-Vakf'ındaki Nebevî Vakıf Rivâyetlerinin Sened ve Metin Açısından Tahlili

An Analysis of the Chains of Transmission and Texts of the Prophetic Waqf Narrations in al-Khaṣṣāf's Aḥkām al-Waqf

روايات الوقف النبويّ في كتابِ أحكام الوقف للخصّاف: دراسة تحليليّة في السند والمتن

Fatih Aynacı

Doktora Öğrencisi | Ph.D. Student
İstanbul University | Faculty of Theology
İstanbul | Türkiye
E-mail: fatih340.fa@gmail.com
ORCID: orcid.org/0000-0002-1629-466X
RORID: https://ror.org/03a5qrr21

Makale Bilgisi | Article Information
Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date: 29.02.2026
Kabul Tarihi | Accepted Date: 23.07.2026
Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2026
DOI: 10.61218/hadith.1901709

Atıf | Citation: Aynacı, Fatih. "Hassâf (ö. 261/875) ve Ahkâmü'l-Vakf'ındaki Nebevî Vakıf Rivâyetlerinin Sened ve Metin Açısından Tahlili". *HADITH* 17 (Kasım 2026), 312-351.
Etik Beyan | Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. **(Fatih Aynacı)**
Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. | No conflict of interest declared.
Finansman | Grant Support: Yazar, doktora öğrenimi süresince Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından yürütülen 2211-A Yurt İçi Genel Doktora Burs Programı kapsamında burs desteği almıştır. | The author received financial support throughout their doctoral studies under the 2211-A National PhD Scholarship Program, administered by the Science Fellowships and Grant Programmes Directorate (BİDEB) of the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK).
Yayıncı | Published by: Veysel Özdemir.
İntihal | Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. | This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

HADITH
Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi

Hassâf (ö. 261/875) ve Ahkâmü'l-Vakf'ındaki Nebevî Vakıf Rivâyetlerinin Sened ve Metin Açısından Tahlili*

Fatih Aynacı

Anahtar Kelimeler
Hadis
Peygamber
Hassâf
Vakıf
Rivâyet

Öz

Bu çalışma, vakıf hukuku alanında telif edilmiş ilk monograflardan olan Hassâf'ın Ahkâmü'l-vakf'ında Hz. Peygamber'e nispet edilen vakıf uygulamalarına dair rivâyetleri ve söz konusu müellifin râvi kimliğini konu edinmektedir. Hassâf, Hanefî mezhebinin teşekkül ettiği dönemde önde gelen fakîh ve müçtehitlerdendir. Onun, yargılama hukuku ve vakıf müessesesine dair telif ettiği eserler mezhep literatürü içerisinde ilgili sahaların öncü metinleri olarak nitelendirilmektedir. Hassâf, vakıf hukukuna ilişkin eserinin girişinde ilk üç neslin vakıf uygulamalarına dair rivâyetleri nakleder. Hassâf'ın, nebevî vakıf uygulamalarına ilişkin aktardığı rivâyetlerin önemli bir kısmının hocası Vâkıdî (ö. 207/823) kanalıyla rivâyet edildiği görülmektedir. Vâkıdî'nin rivâyetlerinin hadis tenkidinde tartışmalı bir konumda bulunması Hassâf'ın ondan yaptığı rivâyetlerin nasıl konumlandırılacağı sorusunu önemli kılmıştır. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in vakıf uygulamalarına dair rivâyetler sened ve metin bağlamında ele alınarak ilgili rivâyetlerin kaynak değeri hakkında bir değerlendirme ortaya koyulması amaçlanmış ve bu çerçevede öncelikle rivâyetlerin tabakât ve hadis literatürü içerisindeki izleri sürülmüştür. Yapılan çalışma neticesinde söz konusu rivâyetlerin bir kısmının senedinde inkıtâ bulunduğu, zayıf ya da meçhul râvîlere yer verildiği görülmüştür. Buna rağmen rivâyetlerin diğer bir kısmının kütüb-i sitte ve bazı temel hadis kaynaklarında yer aldığı da görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in vakıf uygulamalarına dair Hassâf tarafından nakledilen rivâyetlerin ihtiyatla ele alınması ve kesin yargılar yerine duruma göre değerlendirilmesinin gerekliliği anlaşılmaktadır.

An Analysis of the Chains of Transmission and Texts of the Prophetic Waqf Narrations in al-Khaṣṣāf's Aḥkām al-Waqf

Keywords
Ḥadīth
Prophet
Al-Khaṣṣāf
Waqf
Narration

Abstract

This study examines the reports concerning waqf practices attributed to the Prophet Muhammad in al-Khaṣṣāf's Aḥkām al-Waqf, one of the earliest monographs authored in the field of waqf law, and evaluates al-Khaṣṣāf's role as a transmitter. Al-Khaṣṣāf was among the leading jurists and mujtahids of the period in which the Ḥanafī school was taking shape. His works on judicial procedure and waqf are regarded as pioneering texts within the legal literature of the school. In the introduction to his work on waqf law, al-Khaṣṣāf transmits reports on the waqf practices of the first three generations. A significant portion of his reports concerning the Prophet's waqf practices are transmitted through his teacher al-Wāqidī. Since al-Wāqidī occupies a contested position in hadith criticism, the question of how to assess al-Khaṣṣāf's transmissions from him becomes particularly significant. This study analyzes these reports in terms of both isnād and matn in order to assess their evidentiary value. The findings indicate that some reports contain discontinuities in their chains and include weak or unknown transmitters, while others appear in al-Kutub al-Sitta or other major hadith sources. Therefore, these reports should be approached cautiously and without sweeping judgments.

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan "Hilâl b. Yahyâ ve Hassâf'ın Hanefî Vakıf Hukukuna Katkıları" başlıklı doktora tezi esas alınarak üretilmiştir.

Giriş

Vakıf, İslâm medeniyetinin büyük önemi haiz müesseselerinden ve sadaka-i cariye kavramının hayat bulmuş örneklerinden birisidir. Lügat manası durmak, durdurmak gibi anlamlara gelir.[1] Hanefî mezhebi dikkate alınacak olursa vakfın ıstılah manasını "*Menfaati insanlara ait olmak üzere mülk bir aynı Allah'ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak*" şeklinde tanımlamak mümkündür.[2] Vakfedene vâkıf, vakfedilen şeye mevkûf, kendisine vakfedilen mahalle mevkûf aleyh denir. Terim olarak vakıf yerine bazen habs, tahbîs, tesbîl veya ihtibâs ifadelerinin kullanıldığı da görülmektedir.[3]

Hanefî mezhebinde vakıf hukuku alanında telif edilmiş müstakil eserlerin en erken örneklerinden birisi Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî el-Hassâf'a (ö. 261/875) ait olan *Ahkâmü'l-vakf (Ahkâmü'l-evkâf)*[4] adlı eserdir.[5] Bu eser, günümüze ulaşan en eski ve en kapsamlı vakıf monograflarından olması hasebiyle vakıf hukukunun tedvîninde önemli bir adım kabul edilmektedir. Eserin müellifi Hassâf, Hanefî mezhebinin önde gelen fakîh ve müçtehitlerdendir. Onun kaleme almış olduğu bazı eserler alanlarının öncüleri kabul edilmiştir.[6] Hassâf, vakıf hukukuna dair

---

1 Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî en-Nesefî, *Tılbetü't-talebe* (Bağdat: Matbaatü'l-Âmira, 1311), 105; Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî el-Mutarrizî, *el-Muġrib fî tertîbi'l-Muʿrib* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, ts.), 491; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Taʿrîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403), 253; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/475.

2 Bu tanım Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Ebû Yûsuf Yakûb b. İbrâhîm'e (ö. 182/798) göredir. Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre ise vakfedilen mal vâkıfın mülkiyetinde kalmaya devam eder: Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergānî el-Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*, thk. Tallâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1425), 3/15; Ebû'l-Meʿâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdulaziz b. Ömer b. Mâze Burhâneddîn el-Buhâr^, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nuʿmânî*, thk. Abdulkerîm Sâmî el-Cundî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 6/192; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullāh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li taʿlîli'l-Muhtâr* (Kahire: Matbaʿatu'l-Halebî, 1356), 3/40.

3 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 2016), 4/284.

4 Hassâf'ın vakıf hukukuna dair eseri kaynaklarda farklı isimlerle yer almaktadır. Örneğin *Ahkâmü'l-evkâf*, *Kitâbu ahkâmi'l-vukûf, Ahkâmü'l-vakf ve's-sadakât, Kitâbu vakf Hassâf*, *Kitâbu evkâfi'l-Hassâf* bu isimlerden bazılarıdır. Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî el-Hassâf, *Ahkâmü'l-vakf ve's-sadakât*, thk. Subh ʿAkle el-Beddâh (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2017), 41; Abdülvehhab Öztürk, "Hassâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/395.

5 Hanefî mezhebinde vakıf hukuku alanına dair günümüze ulaşmış en eski metinler İmam Muhammed'in *el-Asl*'ında bulunan *Kitâbu'l-vakf* ve *Kitâbu's-sadakati'l-mevkûfe* adlı bölümlerdir. Bu bölümler muhtemelen İmam Muhammed tarafından müstakil bir kitapçık halinde telif edilmişti. Bu iki metinden sonra ise müstakil olarak vakıf hukukunu konu edinen Hasan b. Ziyâd ve el-Ensârî'nin (ö. 215/830) *Kitâbu'l-vakf* adlı telifleri gelmektedir. Ancak bu iki eser bir bütün olarak günümüze ulaşmamıştır. Bu bağlamda günümüze ulaşan bir üçüncü telif ise yine Irak fakîhlerinden Hilâl b. Yahyâ el-Basrî'ye (ö. 245/860) aittir. Onun *Kitâbu'l-vakf* adlı eseri Hanefî fakîhleri arasında önemli bir noktaya ulaşmış ve sonraki dönemde birçok fakîh vakıf hukuku alanında onun eserinden alıntı yapmıştır. Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 165.

6 Hassâf'ın *Edebü'l-kâdî* ve *Ahkâmü'l-vakf* adlı eserleri muhâkeme usulü ve vakıf hukuku alanlarında ilk eserlerden addedilir. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî ve Ruhi Özcan İslâm hukuk tarihinde nakafa alanındaki ilk müstakil fıkhî eserin Hassâf'a ait olduğunu

eserinin girişinde Hz. Peygamber'in, sahâbenin ve tâbiîn tabakasının vakıf uygulamalarına dair rivâyetlere yer vermekte daha sonra ise vakfın hukuki açıdan farklı meselelerine değinmektedir.[7]

Yapmış olduğumuz literatür taraması sonucunda Hassâf'ın râvi kimliği ya da naklettiği rivâyetlerin sıhhati bakımından müstakil olarak bir çalışma yapıldığını tespit edemedik. Bu bağlamda Subhi Akle el-Beddâh, Hassâf'ın vakıf hukukuna dair eserini tahkik etmiş ancak müellifin muhaddis kimliğine ilişkin herhangi bir incelemeye yer vermemiştir. Ayrıca çalışmamızda ele aldığımız rivâyetleri kısaca tahrîc etmekle yetinmiş hüküm açısından ise herhangi bir değerlendirmeye tâbî tutmamıştır.[8] Yine Hassâf'ın vakıf hukuku eserine dair bir diğer tahkik çalışması Muhammed Abdusselâm Şahin tarafından yapılmış fakat o da Hassâf'ın râvi kimliğine ve rivâyetlerin tahliline değinmemiştir. Sadettin Kalpakçı, Abdülvehhab Öztürk ve Ruhi Özcan, sırasıyla Hassâf'ın *er-Ridâ, Edebü'l-kâdî* ve *en-Nafakât* adlı eserlerini tahkik etmekle birlikte onun hadisçi yönüne değinmezler.[9] Paul Gilbert, Hassâf'ın söz konusu eserini tercüme çalışması olarak ele almış ancak Hassâf'ın rivâyetlerine yer vermemiştir.[10] Peter C. Hannigan ise Hilâl b. Yahyâ ve Hassâf'ın vakıf hukukuna dair eserlerini sistematik olarak incelemekle birlikte çalışmamızda ele alacağımız rivâyetlere sened ve metin açısından değinmemektedir.[11]

Bu çalışmanın ilk amacı, Hassâf'ın Hanefî vakıf hukukuna dair kaleme almış olduğu eserinde Hz. Peygamber'e ait naklettiği rivâyetleri hadis usulü açısından değerlendirmek ve bununla birlikte vakıf hukukunun dayandığı dini temeller ve bu hükümlerin kaynağını oluşturan hadislerin durumunu

ifade eder. Öztürk, "Hassâf", 16/395; Ruhi Özcan, "Husamu Şehidin Şerhiyle İmam el-Hassâf'ın en-Nafakât Kitabı", *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı*, ed. İsmail Cerrahoğlu (Ankara: Sevinç Matbaası, 1978), 172.

7 Hassâf, sahâbenin vakıf uygulamalarına dair rivâyetlerin her birine ayrı bir bölüm ayırırken tâbiîn tabakasının rivâyetlerini tek bölümde zikreder. Onun vakıf uygulamalarında dair rivâyetlerini zikretmiş olduğu sahâbe silsilesi sırasıyla şu şekildedir. Ebû Bekr es-Sıddîk (ö. 13/634), Ömer b. Hattâb (ö. 23/644), Osmân b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), Muaz b. Cebel (ö. 18/639), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Âişe (ö. 58/678), Esmâ bint Ebî Bekr (ö. 73/692), Ümmü Seleme (ö. 62/681), Ümmü Habîbe (ö. 44/664), Safiyye bint Huyey (ö. 50/670 [?]), Saʿd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Hâlid b. Velîd (ö. 21/642), Ebû Ervâ ed-Devsî , Câbir b. Abdullâh (ö. 78/697), Saʿd b. Ubâde (ö. 14/635 [?]), Ukbe b. Âmir (ö. 58/678), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692). Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî el-Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420), 8-16.

8 Hassâf, *Ahkâmü'l-vakf*, 77.

9 Abdülvahhab Öztürk, *İslâm Hukukunda el-Hassaf'ın Yeri ve Edebû'l-Kâdi Adlı Eseri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1982); Sadeddin Kalpakçı, *Hassaf: Hayatı, Eserleri ve er-Rida Adlı Eserinin Tahkiki* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Bitirme Tezi, 1976); Cerrahoğlu, *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı*, 172.

10 Gilbert Paul Verbit, *A Ninth Century Treatise on the Law of Trusts: Being a Translation of Al-Khassāf, Ahkām al-Waqūf* (Philadelphia: Xlibris, 2008).

11 Peter C. Hennigan, Hassâf'ın naklettiği rivâyetleri incelerken özellikle Hz. Ömer'in arazisini vakfetmesine ve ilk vakıflara dair rivâyetlere odaklanmaktadır. Hz. Ömer'in rivâyetlerini incelerken detaylı bir isnad çalışmasına giren Hennigan, ilk vakıf rivâyetlerini ise hadis usulü bakımından tahlil etmekten ziyade, birbirleriyle çelişen rivâyetlerin nasıl telif edilebileceği meselesine değinir. Peter C. Hennigan, *The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-Century A.H. Hanafī Legal Discourse* (Leiden: Brill, 2004), 169.

tespit etmeye çalışmaktır. Çalışmanın bir diğer temel hedefi ise Hassâf'ın hadis ilmi özelinde konumunu belirlemek ve mevcut çalışmalarda ihmal edilmiş olan râvi kimliğini ortaya koymaktır.

Bu çalışmada karşılaşılan zorluklardan en önemlisi Hassâf'ın naklettiği rivâyetlerin büyük bir kısmının temel hadis kaynaklarında yer almamasıdır. Ayrıca gerek rivâyet kaynaklarında gerekse ilel literatürüne bakıldığında münekkid muhaddislerin söz konusu rivâyetler hakkında değerlendirmede bulunduğu tespit edilememiştir. Bu nedenden ötürü mevzu bahis rivâyetlerin hükmü hakkında kesin bir yargıda bulunmak ve Hassâf'ın râvi kimliği hakkında çıkarım yapmak güçleşmektedir.[12]

Bu çalışmanın birinci bölümünde kısaca Hassâf'ın hadis ilmindeki konumuna ve *Ahkâmü'l-vakf* adlı eserinde hadis kullanımına değinilecektir. İkinci bölümde ise yalnızca merfu hadisler özelinde Hz. Peygamber'in vakıf uygulamalarına dair rivâyetlerin metin ve isnad açısından değerlendirilmesi yapılacaktır. Rivâyetlerin değerlendirildiği bölümde öncelikle ilgili hadisin hangi kaynaklarda bulunduğu araştırılacak, daha sonra hadisin râvi zincirinde bulunan ricâlin cerh-taʿdîl açısından incelenmesi yapılacaktır. Bu yöntem çerçevesinde ilgili rivâyetlerin sıhhat durumları tespit edilmeye çalışılacak, dolayısıyla vakıf hukukunun dayanaklarını teşkil eden rivâyetlerin tahlil ve tenkidi gerçekleştirilmiş olacaktır.

1. Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Hassâf[13]

1.1. Hadis İlmi Açısından Konumu

Zehebî (ö. 748/1348), Hassâf hakkında *muhaddis* ifadesini kullanırken onun az rivâyette bulunduğunu zikreder.[14] Hennigan'ın yorumuna göre ise Hassâf'ın râvi kimliğine ya da hadis ilmine olan ilgisiyle ilgili herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Eğer Hassâf râvi yönüyle ön plana çıkan bir kimse olsaydı ricâl kitaplarında isminin olumlu ya da olumsuz bir şekilde bulunması gerekirdi.[15] Bu sebepten ötürü onun vakıf hukukuna dair eserinin girişinde bulunan rivâyetlerin sonradan eklenme

[12] Dolayısıyla söz konusu rivayetler, hadis ilmi açısından sıhhati kesin olarak ortaya konulamayan ve bu yönüyle problemli kabul edilebilecek bir rivayet grubu olarak yorumlanabilir. Biz bu çalışmada her bir rivayeti sened ve metin yönünden değerlendirmeye tabi tutacak ve ulaşılabilen veriler çerçevesinde bu rivayetlerin hadis ilmi bakımından durumlarının tespitine katkı sağlamaya çalışacağız.

[13] Daha önce bu konuda yapılmış çalışmalar bulunduğundan Hassâf'ın hayatına bu çalışmada yer verilmemiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 2/28; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudıyye*, 1/230; Mahmud b. Süleyman Kefevî, *Ketâibü aʿlâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nuʿmâni'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse vd. (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017), 1/545; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: Dâru's-Saâde, 1324), 29; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*, 10/285; Öztürk, "Hassâf", 16/395.

[14] Zehebî'nin bu ifadesine binâen Hassâf için "kalîlü'l-hadîs" nitelemesi yapılabilir. Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*, 10/285.

[15] Rivayet sayısının son derece sınırlı olması, râvinin cerh-taʿdîl açısından yeterince tanınmasını güçleştirmekte ve meçhul kabul edilmesine zemin hazırlayabilmektedir. Enes Topgül, Rivayetten Râviye: Cerh-Taʿdîl Hükümleri Nasıl Oluştu? (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 130; Selahattin Yıldırım, "Kalîlu'l-Hadîs Kavramı ve Cerh-Ta'dîl Lafızları Arasındaki Yeri", Turkish Studies- Comparative Religious Studies 21/1 (2026), 1765.

ihtimali gündeme gelmektedir. Bu iddiayı destekleyen önemli göstergelerden biri de eserin giriş bölümünün ve devamının metodolojik açıdan farklılık arz etmesidir. Hennigan'a göre eserin başındaki rivayetleri Hassâf'ın eklediği kabul edilirse, bu durum III. yüzyılda giderek artan ehl-i hadis kaynaklı eleştirilere karşı vakfın meşruiyetini hadislerle destekleme ihtiyacının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.[16]

İbnü'n-Nedîm, Hassâf hakkında "*İbn Ebû Düâd'ın devrini yeniden diriltiyor ve Cehmiyye'yi öne çıkartıyor.*" cümlelerini naklederken, Verbit çalışmasının girişinde onun hakkında açıkça *Muʿtezile* ifadesini kullanır.[17] Melchert ise Zehebî'den nakille Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünün bizzat Hassâf tarafından dile getirildiğini nakletmektedir.[18] Sonuç itibariyle Hassâf'ın Muʿtezilî olduğuna dair bazı emareler bulunmakla birlikte klasik tabakât kayıtlarında ona açıkça Muʿtezilî nisbesi veren net bir ifade tespit edemedik. Bu durumda söylenebilecek en uygun ifade, onun Muʿtezile/Cehmiyye çizgisine yakın veya irtibatlı bir Hanefî fakîhi olduğudur.

Kanaatimizce Hassâf hakkında kullanılan söz konusu ifadeler onun adalet sıfatına zarar vermemektedir. Zira bir râvinin cerh edilmesine yol açan kusurlar müteahhir hadis usulü anlayışına göre "metâin-i aşere"[19] başlığı altında toplanır.[20] Bu kusurlardan birisi de râvinin bidʿat ehli olmasıdır.

---

[16] Hennigan, *Ahkâmü'l-vakf*'ın başında bulunan hadislerin eserin özgün metnine ait olmadığını düşündüren bazı deliller bulunduğunu zikreder. Bununla birlikte, bunların söz konusu esere tam olarak ne zaman eklendiği ve hadis derlemesinin sonunda yer alan kısa pasajı kimin kaleme aldığı meselesi henüz açıklığa kavuşturulmamıştır. Hennigan, *The Birth of a Legal Institution*, 85-89.

[17] İbnü'n-Nedîm'le aynı yüzyılı paylaşan İbn Hibbân, bidʿat ehli râvilerin rivayetlerinin kabulü konusunda râvinin mezhebî mensubiyetini esas alan bir ret anlayışını benimsememektedir. Ona göre güvenilir ve sağlam bir râvinin herhangi bir bidʿat görüşüne sahip olması onun rivayetleriyle ihticâcı engellemez. Burada belirleyici nokta, râvinin benimsediği bidʿatin davetçisi olup olmamasıdır. Örneğin İbn Hibbân, Caʿfer b. Süleymân'ı rivayet yönünden sika ve mutkin bir râvi olarak değerlendirmekte, Ehl-i beyt'e meyli bulunmasına rağmen bu görüşe davet etmediği için rivayetlerinin kabul edilebileceğini ifade etmektedir. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)'nin naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de aynı görüşü benimsemektedir. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 2/28; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Maʿârifi'l-ʿOsmâniyye, 1393), 6/140; Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye* (Medine: el-Mektebetü'l-ʿİlmiyye, 1357), 128; Verbit, *A Ninth Century Treatise on the Law of Trusts*, 13.

[18] Zehebî, İbnü'n-Neccâr'ın Hassâf'ı eserinde zikrettiğine dair atıfta bulunduktan sonra onun zühd ve vera sahibi olduğunu, 261/875 yılında Irak'ta öldüğünü ve Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü benimsediğini kaydetmektedir. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424), 6/326; Cristopher Melchert, "Religious Policies of the Caliphs from Al-Mutawakkil to Al-Muqtadir, A.H. 232-295/A.D. 847-908", *Islamic Law and Society* 3/3 (1996), 336.

[19] Metâin-i aşere râvide bulunması gereken adâlet ve zabt sıfatlarını zedeleyerek onun cerhedilmesine yol açan on kusur anlamına gelmektedir. Bünyamin Erul, "Ta'n", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/558.

[20] Erken dönem sünnî hadis literatüründe Mu'tezile mensubiyeti, müteahhir dönemde ortaya çıkan "metâin-i aşere" tasnifinden bağımsız olarak bidʿat kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda İbn Hibbân, Amr b. Ubeyd'in iʿtizâle yönelişini "bidʿatler ihdas etmesi" şeklinde nitelendirirken, İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071) ise Mu'tezile'yi doğrudan "ehlü'l-bid'a'" şeklinde zikretmiştir. Ancak bu durum daha önce ifade edildiği üzere Muʿtezilî olduğu belirtilen

Küfre götüren bidʿat sahibinin rivâyetleri ittifakla kabul edilmezken, fıska götüren bidʿat sahibinin rivâyetleri hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Muhaddislerin büyük çoğunluğu bidʿat sahibi olmayı rivâyetin reddi için mutlak bir engel olarak kabul etmemiştir. Hatta mihne olaylarında dahî Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü savunanların muhaddisler tarafından cerh edilmediği görülmektedir.[21] Bununla birlikte bir diğer görüş özellikle halku'l-Kur'ân görüşüyle ilişkilendirilen bazı Hanefî râvilerin, cerh ve taʿdîl âlimleri tarafından eleştirilmiş ve haklarında olumsuz değerlendirmelerde bulunulmuş olduğudur. Benzer şekilde halku'l-Kur'ân görüşü karşısında açık bir tavır ortaya koymayan bazı râvilerin de tenkide uğradığı nakledilmiştir.[22] Ancak söz konusu yaklaşımın istisnasız biçimde benimsendiği yahut bu gruplara nispet edilen bütün râvilerin tamamen reddedildiğini söylemek mümkün değildir. Bu sebeple, dönemin itikadî tartışmalarının bazı râviler hakkındaki cerh ve taʿdîl değerlendirmelerine etkide bulunduğunu söylemek daha ihtiyatlı görünmektedir. Söz konusu görüşle birlikte kütüb-i sitte eserlerinde bu râvilerin yer alması bidʿatin mutlak olarak adalet sıfatına zarar vermediğinin göstergelerinden sayılabilir.[23]

Hassâf'ın hadis rivâyet ettiği hocaları arasında Ebû Dâvud et-Tayâlîsî (ö. 204/819), Vâkıdî, Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828), Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834), Kaʿnebî (ö. 221/836), Ârim el-Basrî (ö. 224/839), Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843), Ali b. Medînî (ö. 234/848-49), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) gibi isimler bulunmaktadır.[24]

Netice olarak hadis usulünde râvinin güvenilirliğine ilişkin aranan şartlar göz önünde bulundurulduğunda, Hassâf'ın bu ölçütleri bütünüyle taşıyan bir râvi olarak değerlendirilmesinin ihtiyatla karşılanması gerektiği söylenebilir.[25] Ayrıca onun hadis rivâyetlerini ya da râvi kimliğini doğrudan teyit eden açık bir kaynak bulunmamakla birlikte biyografik kaynaklara da bu hususun belirgin şekilde yansımadığı görülmektedir. Bu durumda, cerh ve taʿdîl bakımından onun ehl-i hadis arasında yerleşik ve tanınmış bir râvi olarak görülmediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda söz

her râvinin rivayetinin direkt olarak reddedildiği anlamına gelmemektedir. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdi Abdülmecîd (Riyad: Dâru's-Sumeyʿî, 1420), 2/35; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmiʿu beyâni'l-ʿilm ve fazlihî*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414), 2/942.

[21] Ataullah Şahyar, "Bidat Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Tadile Etkisi", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/24 (30 Aralık 2013), 55.

[22] Ali Kaya, "Mihne Hadisesi ve Hadis İlmine Etkileri Bakımından Mihne'nin Sonuçları", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19/1 (15 Haziran 2015), 14.

[23] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Abdulmuhsin b. Muhammed el-Kâsım, 1442, 175; Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 119.

[24] Amr b. Müheyr hakkında bilgi için bk. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudıyye*, 2/675; Kefevî, *Ketâib*, 1/520.

[25] Onun hakkındaki itikâdî ve mezhebî bazı iddiaların yanı sıra bu çalışmada ele alınan rivayetler incelendiğinde Hassâf'ın rivayetlerin nakli hususunda mütesâhil bir tutum sergilediği de görülecektir.

konusu rivâyetlerin mahiyeti ve kullanım tarzı hadisleri bir rivâyet disiplini içerisinde işleyen bir muhaddisten çok, fıkhî meseleleri desteklemek amacıyla kullanan bir fakîh profiline işaret etmektedir.[26]

1.2. *Ahkâmü'l-vakf* Adlı Eserde Hadis

Hassâf'ın *Ahkâmü'l-vakf* adlı eseri, Hanefî vakıf hukukunun erken dönem temel kaynaklarından biridir.[27] Bu eserin dikkat çeken özelliklerinden biri, vakıf hukukuna ilişkin fürû meselelere geçmeden önce konunun naklî temelini ortaya koymaya çalışmasıdır.[28] Hassâf, söz konusu eserine Hz. Peygamber'in sadaka ve vakıflarına ilişkin rivayetlerle başlamakta, ardından bazı sahâbîlere nispet edilen uygulamalara yer vermekte, sahâbe uygulamalarını ise tâbiîn ve sonraki nesillere ait nakiller takip etmektedir.[29] Dolayısıyla Hassâf'ın bu eseri, vakıf hukukuna dair hükümlerin ilk dönem uygulamalarındaki dayanaklarını göstermeyi amaçlayan zengin bir rivayet malzemesi ihtiva eder.[30]

Hassâf'ın hadisle olan ilişkisi özellikle eserinin başlangıç kısmında açık bir biçimde görülmektedir. Bu bağlamda Hassâf, birçok hadisi isnadıyla nakletse de ileride ele alınacağı üzere bu rivayetlerin tamamı aynı mahiyette değildir. Hassâf, eserinin rivayet ağırlıklı ilk bölümünün sonunda bu malzemeyi hukukî bir sonuca bağlamaktadır. Ona göre vakıflar hakkında nakledilen nebevî rivayetler ve sahâbenin vakıf konusundaki uygulamaları, vakfın meşruiyetini ortaya koymaktadır.[31] Hassâf'ın eserinde hadislerin işlevi yalnızca naklî temel olmakla sınırlı değildir. Bu bağlamda Hassâf'ın, fürû meselelerini ele aldığı bölümlerde de rivayet malzemelerine müracaat ettiği görülmektedir.[32]

---

[26] Hassâf'ın vakıf hukukuna temel oluşturmak maksadıyla zikrettiği hadislerin bir kısmı sonraki dönem Hanefi fıkıh literatürüne de yansımıştır. Örneğin Bedreddîn el-Aynî (ö. 855/1451) Hassâf'ın sünnet konusunda naklettiği bir rivayete eserinde yer verirken, İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) *Fethu'l-kadîr* adlı eserinde sahâbe vakıflarına değindikten sonra söz konusu rivayetlerin senetlerinin Hassâf'ın *Ahkâmü'l-vakf* adlı eserinde kaydedildiğini belirtmektedir. Yine son dönem Hanefi fakihlerinden İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) erkek çocuklarına ve evlenip daha sonra ayrılan kızlara vakıftan söz ederken Hassâf'ın Ahkâmü'l-vakf'ında geçen rivayetlere atıfta bulunmaktadır. Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Eymen Salih Şaban (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1420), 1/333; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-ʿâcizi'l-fakîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1389), 6/215; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkī İbn Âbidîn, *el-ʿUkûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye* (İstanbul: Dâru Saadet, 1325), 24.

[27] Bedir, Buhara Hukuk Okulu, 166.

[28] Bedir, Buhara Hukuk Okulu, 161.

[29] Hassâf, Ahkâmü'l-evkâf, 5-17.

[30] Subh Akle el-Beddâh, Hassâf'ın mevzu bahis eserinde Hz. Peygamber, sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîne ait zikredilen rivayetlerinin sayısını 78 olarak tespit etmiştir. Hassâf, *Ahkâmü'l-vakf*, 130.

[31] Hassâf, Ahkâmü'l-evkâf, 17.

[32] Bu durumun örneklerinden biri vâkıfın kullandığı lafızlarla ilgilidir. Mesela Hassâf, "*Bu arazim sadaka-i mevkûfedir*." denildiğinde bunun geçerli bir vakıf olmasını Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e söylediği sözle açıklamaktadır. Yine bir diğer örnek kişinin kendisine vakfetmesi halidir. Hassâf, vakfedilmiş bir şeyden yararlanmanın vakfın mahiyetine aykırı

2. Hz. Peygamber'in Vakıf Uygulamalarına Dair Rivâyetler

2.1. Muhayrîk'in Vasiyetine Dair İlk Rivâyet

Misver b. Rifâʿa dedi ki: "Muhayrîk[33]*, Hz. Peygamber'in hicretinin otuz ikinci ayının başlarında öldürüldü. Eğer başına bir iş gelirse mallarının Resûlullah'a ait olmasını vasiyet etti. Resûlullah onun mallarını alıp vakfetti."*[34]

İsnad: Ebû Bekr Ahmed b. Amr {Hassâf}[35] → Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî → Sâlih b. Caʿfer → Misver b. Rifâʿa (ö. 138/756).

Vâkıdî: Tebeu't-tâbiîn tabakasındandır. Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) Vâkıdî hakkında *metrûku'l-hadîs* ifadesini kullanırken Nesâî (ö. 303/915) onun güvenilir bir râvi olmadığını zikreder. Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) ve İbn Nümeyr (ö. 234/849) onun hadislerini almamaktadır. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Vâkıdî hakkında *kezzâb* ifadesini kullandığı nakledilir.[36]

Vâkıdî'ye yöneltilen eleştiriler genelde isnad üzerinden yapılmaktadır. Hâlbuki siyer ve megâzî ilimlerinde önemli olan olayların birbirine bağlanmasıdır. Her olay hakkında isnad zincirinin tekrarlanması çalışmayı güçleştirmekte ve zaman kaybına neden olmaktadır.[37] Ayrıca hadis ve megâzî ilimleri her ne kadar Hz. Peygamber'in hayatı ekseninde kesişse de gaye ve rivâyetleri ele alış biçimi

olmadığını göstermek için Hz. Peygamber'den nakledilen kurbanlık deve (bedene) hadisini kullanır. Bu iki durum hadisin doğrudan fürû bir meselenin çözümünde kullanıldığı açık bir örnektir. Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 29, 129.

[33] Muhayrîk (ö. 3/625) Benî Kaynukâʿ kabilesine mensuptur. Müslüman olup olmadığı hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Hz. Peygamber, Muhayrîk'in öldüğü gün cenaze namazını kılmamış ve ne o gün ne de daha sonra rahmet ifadesinde bulunmamıştır. Onun Muhayrîk hakkındaki tek ifadesi Yahudilerin en hayırlısı olduğuna dairdir. Hammâd b. İshâk (ö. 267/881), Muhayrîk'in Hz. Peygamber'in Allah'ın Resûlü olduğunu bilmesine rağmen Müslüman olmadığını zikrederken, İbn Hişâm, Muhayrîk'in Abdullah b. Selâm'la (ö. 43/663-64) birlikte Müslüman olduğunu nakleder. İbn Hacer el-Askalânî onu sahâbe arasında zikretmekte ve Müslüman olup şehit düştüğünü nakletmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-Aʿlemî, 1409), 1/262; Ebû Abdillâh Muhammed b. Saʿd b. Menîʿ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421), 1/432; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375), 1/516; Ebû İsmâîl el-Ezdî el-Bağdâdî el-Mâlikî Hammâd b. İshâk, *Teriketü'n-nebî*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, ts., 77; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 6/46; Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 2/531.

[34] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 5.

[35] Çalışmamızın ilk bölümünde Hassâf'ın râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

[36] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Cemiyetü Dâri'l-Birr, 1443), 12/154.

[37] Ahmet Kaya, *Vâkıdî'nin Hayatı ve Tarihçiliği* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1998), 89; Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/473.

bakımından kendine has usul ve yöntemlere sahiptir. Netice itibariyle Vâkıdî, siyer ve megâzî ilimlerinde muteber olsa da cerh ve taʿdîl ilmi açısından tenkid edilen bir ravidir.[38]

Muhaddisler onun söz konusu iki ilimdeki rivâyetlerine itibar etmiş ve eserlerinde zikretmişlerdir.[39] Örneğin Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* adlı eserinde Vâkıdî'nin rivâyetlerinden müstağni kalmadığını ifade etmektedir. İbnü'n-Nedîm onun megâzî, siyer, fütûh, hadis, fıkıh, ahkâm ve ahbâr ilimlerinde âlim bir kimse olduğunu zikrederken, Derâverdî (ö. 187/803) hadiste müminlerin emiri olduğunu ifade eder. Tehânevî (ö. 1974) ise Vâkıdî'nin megâzî ve siyer ilimlerinde makbul bir râvi olduğunu zikreder.[40] Onu destekleyen diğer isimler arasında Abdullah b. Nümeyr (ö. 199/814), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Zübeyrî (ö. 236/851) İbn Şeybe (ö. 262/875), Ebû İshâk el-Harbî (ö. 285/899) gibi kimseler bulunmaktadır.[41] Vâkıdî'nin kütüb-i sitte eserler arasında yalnızca bir rivâyeti bulunup söz konusu rivâyet İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen* adlı eserinde yer almaktadır.[42]

Sâlih b. Caʿfer: Bu râvinin hayatı hakkında bilgi tespit edemedik.[43]

Misver b. Rifâʿa: Tâbiîn tabakasındandır. İsmi Misver b. Rifâʿa b. Ebî Mâlik el-Kurazî olarak geçmektedir. Rivâyette bulunduğu kimseler arasında İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Abdullah b. Miknef[44] ve Muhammed b. Kaʿb el-Kurazî (ö. 108/726 [?]) gibi kimseler bulunmaktadır. Ayrıca İmâm Mâlik (ö. 179/795), İbn İshâk (ö. 151/768) gibi önemli isimler ondan rivâyette bulunmuştur. İbn Hibbân (ö. 354/965) onu güvenilir râviler arasında zikreder.[45]

---

[38] Zehebî, Vâkıdî hakkında onu cerh ve taʿdîl edenlerin görüşlerini zikrederken araya girerek onun megâzî, siyer, fıkıh, tarih gibi ilimlerde önde geldiğini zikreder. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī ez-Zehebî, *Mîzânu'l-iʿtidâl*, thk. Ali Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382), 3/663.

[39] Rıdvan Yarba, Vâkıdî'nin cerh ve taʿdîl açısından değerlendirilmesine dair çalışmasında hicri yedinci asra kadar ikinci derece kaynaklarda Vâkıdî'nin yüzden fazla rivâyetine rastlandığını bildirmektedir. Bu rivâyetlerin büyük kısmı Taberânî (ö. 360/971), Dâreketnû (ö. 385/995) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) eserlerinde bulunmaktadır. Rıdvan Yarba, "Cerh ve Ta'dîl Âlimlerine Göre Vâkıdî (ö. 207/823)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 14/2 (27 Kasım 2015), 149.

[40] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/308; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*, 8/160; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *İʿlâü's-sünen* (Pakistan: İdâratü'l-Kurân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1415), 13/123.

[41] İmtiaz Ahmed, "Bir Muhaddis Olarak Vâkidî", çev. Ramazan Özmen, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (01 Haziran 2000), 434; Yarba, "Cerh ve Ta'dîl Âlimlerine Göre Vâkıdî (ö. 207/823)", 152.

[42] Söz konusu rivâyette Vâkıdî'nin ismi açıkça belirtilmez. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1430), "İkâmetü's-Salavât ve's-sünne", 82 (No: 1095); İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/158.

[43] Bu râvinin hayatı ve cerh-taʿdîl durumuna ilişkin kaynaklarda bilgiye ulaşamadık. Bu sebeple söz konusu râviyi meçhul kabul etmek mümkündür. Vâkıdî'nin ondan naklettiği bazı rivâyetler için bk. Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 2/460, 485, 503; İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 5/395, 10/109, 126.

[44] Abdullah b. Miknef'in ölüm tarihini tespit edemedik. İbn Hacer, Buhârî ve İbn Hibbân'dan nakille onun rivâyetlerine dikkat edilmesi gerektiğini ve onunla delil getirmenin caiz olmadığını nakleder. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/323.

[45] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/436.

Değerlendirme: Bu rivâyet benzer lafızlarla Vâkıdî ve İbn Saʿd'ın (ö. 230/845) eserlerinde nakledilmektedir.[46] İbn Saʿd'ın eserinde söz konusu rivâyetin isnadı şu şekildedir: Muhammed b. Ömer → Sâlih b. Caʿfer → Misver b. Rifâʿa → Muhammed b. Kaʿb (ö. 118/736). Bu durumda Hassâf'ın naklettiği isnatta inkıtâ bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira o, tâbiîn tabakasından olan Muhammed b. Kaʿb'ı râvi zincirinde zikretmez. Bununla birlikte İbn Receb (ö. 795/1393), İbn Saʿd'ın Muhayrîk hakkında farklı isnadlarla birden fazla rivâyet naklettiğini ancak bu rivâyetlerde zayıflık bulunduğunu zikreder.[47] Hadisin isnadı incelendiğinde de bu görüşe varmak mümkündür. Çünkü râvi zincirinde bulunan Vâkıdî, muhaddisler tarafından tenkit edilmiş bir râvi, Sâlih b. Caʿfer ise meçhul bir râvidir. Netice itibariyle bu rivâyet sahih hadis kaynaklarından ziyade tabakât ve siyer kaynaklarında yer almakta ve râvi zincirinde hadisin sıhhatine engel olacak râviler bulundurmaktadır. Ayrıca bu rivâyette sahâbe râvisinin zikredilmemesi rivâyetin mürsel hadis hükmünde olduğunu göstermektedir.

2.2. Muhayrîk'in Vasiyetine Dair İkinci Rivâyet

Abdullah b. Kaʿb b. Mâlik dedi ki: "Muhayrîk Uhud günü öldürüldü. Eğer bana bir şey olursa mallarım Resûlullah'a aittir, Allah'ın gösterdiği/dilediği yere bırakır diyerek vasiyet etti. Bu Resûlullah'ın genel sadakalarından biridir."[48]

İsnad: Abdulhamîd b. Cafer (ö. 153/770) → Muhammed b. İbrahim[49] → Abdullah b. Kaʿb b. Mâlik (ö. 97/716).[50]

Abdulhamîd b. Cafer: Kaynaklarda ismi Abdulhamîd b. Cafer b. Abdullâh b. Hakem b. Râfiʿ b. Sinân el-Ensârî olarak geçer. İbn Hacer onun altıncı tabakadan olduğunu zikreder.[51] Zührî (ö. 124/742), Ebû Saîd el-Makbürî (ö. 100/718-19) gibi isimlerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında İbnü'l-Mübârek, Vâkıdî, Vekîʿ (ö. 197/812) ve Yahyâ b. Saîd (ö. 198/813) gibi isimler bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn (ö. 233/848) onun hakkında sika ifadesini

[46] Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 1/263; İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/431.

[47] Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkī İbn Receb, *Fethu'l-bârî ʿalâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şaʿbân vd. (Medine: Mektebetu'l-Ġurebâ'i'l-Eseriyye, 1417), 3/299.

[48] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 5.

[49] Muhammed b. İbrahim'in Hicri 119, 120 ve 121 senesinde vefat ettiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/236; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/381.

[50] Sahâbedendir. Ehli sünnet ulemasının çoğu sahâbenin cerh ve taʿdîl işlemine konu olmayacağında hem fikirdir. Bu sebepten ötürü çalışmamızda söz konusu râvilerin yalnızca sahâbeden olduğunu bildirmekle yetineceğiz. Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.), 36.

[51] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406), 333.

kullanmaktadır. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) kader meselesi sebebiyle Abdulhamîd b. Cafer'i zayıf görmektedir.[52]

Muhammed b. İbrahim: Tâbiîn tabakasındandır.[53] Kaynaklarda ismi Muhammed b. İbrahim b. Hâris b. Hâlid b. Sahr b. Âmir b. Kaʿb b. Saʿd b. Teym b. Mürra et-Teymî olarak geçer. Onun rivâyette bulundukları arasında Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), Câbir b. Abdullâh, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Hz. Âişe gibi sahâbe vardır. Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747) ve Evzâî (ö. 157/774) gibi isimler ondan nakilde bulunmuştur. İbn Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Nesâî ve İbn Hırâş (ö. 101/719) onun hakkında sika ifadesini kullanmıştır.[54]

Değerlendirme: Bu rivâyet İbn Saʿd ve İbn Şebbe (ö. 262/876) tarafından nakledilmektedir. İbn Hacer ise *Fethu'l-bârî* adlı eserinde yakın lafızlarla bu rivâyete yer verir.[55] Bununla birlikte Hassâf'ın rivâyetinde "*Muhayrîk öldürüldü*" ifadesi geçerken İbn Saʿd ve İbn Şebbe'nin rivâyetlerinde "*Muhayrîk dedi*" ifadesi geçer.[56] Rivâyetin râvi zinciri incelendiğinde râvilerin güvenilir olduğu görülmektedir. Ancak Hassâf bu rivâyeti Vâkıdî'nin ismini zikretmeden doğrudan Abdulhamîd b. Cafer'den yapmaktadır. Halbuki Abdulhamîd b. Cafer, Hassâf doğmadan vefat etmiş bir muhaddistir. Bu durumda senette inkıtâ bulunduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte ileride görüleceği üzere Hassâf hocası Vâkıdî'den naklettiği rivâyetlerin bir kısmında onun ismini zikretmez.[57] Bu durumda onun hadis aktarım usullerinde çok dikkatli olmadığı anlaşılmaktadır. Netice itibariyle bu rivâyetin râvi zincirinde bulunan diğer râviler muhaddisler tarafından güvenilir olarak nitelendirilmiş olsa da rivâyetin Vâkıdî'den nakledilmiş olması hadisin sahih derecesine ulaşmasına engel olmaktadır.

2.3. Hz. Peygamber'in Vakfettiği Yedi Bahçe Rivâyetinin İlki

Muhammed b. Bişr b. Humeyd babasından nakletti: "Dedi ki: Ömer b. Abdülaziz'i halifeliği sırasında Hunasara'da şöyle derken işittim: "Medine'de işittim ki —o gün orada Muhacir ve Ensar'ın ileri gelenlerinden pek çok kişi vardı— Resûlullah'ın vakfettiği yedi bahçe, Muhayrîk'ın mallarındandı. Muhayrîk "Eğer başıma bir iş gelirse, malım Muhammed'indir; Allah'ın gösterdiği/dilediği yere koysun" demişti. Uhud günü öldürüldü. Bunun üzerine Resûlullah: "Muhayrîk Yahudilerin en hayırlısıdır" buyurdu. Sonra Ömer b. Abdülaziz bize o bahçelerden

[52] İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/475.

[53] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 465.

[54] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/401; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/236; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/381.

[55] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/431; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, thk. Muhammed Şeltût (Cidde: Mahmûd Ahmed, 1399), 1/175; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 6/203.

[56] (قال – قتل)

[57] Hassâf'ın naklettiği 3, 4, 6 ve 7 numaralı rivâyetlerde de Vâkıdî'nin ismi zikredilmemektedir. Bu çerçevede söz konusu rivâyetlerin senedinde de inkıtâ bulunduğu anlaşılmaktadır.

hurma getirilmesini istedi. Bir tabak içinde hurma getirildi. Dedi ki: "Ebû Bekir b. Hazm bana yazdı ve bildirdi ki; bu hurma, Resûlullah zamanında var olan o ağaçtandır. Resûlullah ondan yerdi." Ben de: "Ey Müminlerin Emiri, bunu aramızda paylaştır" dedim. O da paylaştırdı, her birimize dokuzar hurma düştü. Ömer b. Abdülaziz dedi ki: "Ben Medine valisiyken o bahçeye girmiş ve bu ağaçtan yemiştim. Hurma cinsinden ondan daha hoş ve daha tatlısını görmedim."[58]

İsnad: Muhammed b. Bişr b. Humeyd → Bişr b. Humeyd → Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720).

Muhammed b. Bişr: Bişr b. Humeyd'in oğlu olup ondan rivayette bulunmuştur. Bu râvinin hayatı hakkında daha fazla bilgi tespit edemedik.[59]

Bişr b. Humeyd: Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*, İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-taʿdîl*, İbn Asâkîr (ö. 571/1176) *Târîhu medîneti Dımaşk* adlı eserlerinde onun ismini Bişr b. Humeyd b. Ebî Meryem olarak nakleder.[60] Bişr b. Humeyd Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve Ömer b. Abdülazîz'den rivâyette bulunmuştur. Ondan rivâyet edenler arasında İbn Ebî Sebra (ö. 162/779) ve Süleymân b. Bilâl (ö. 172/788) bulunmaktadır. İbn Hibbân onu güvenilir râviler arasında zikreder.[61] Zehebî, Bişr b. Humeyd'i zayıf gören bir kimseye rastlamadığını nakleder.[62]

Ömer b. Abdülazîz: Kaynaklarda ismi Ömer b. Abdilazîz b. Mervân b. Hakem el-Ümevî olarak geçmektedir. Künyesi Ebû Hafs'tır. Emevîler döneminin sekizinci halifesidir. Enes b. Mâlik ve Urve b. Zübeyr gibi isimlerden rivâyette bulunmuştur. Ondan rivâyet edenler arasında Zührî, Mesleme b. Abdulmelik (ö. 121/739 [?]) vardır. İbn Saʿd ve İbn Hibbân onun güvenilir bir râvi olduğunu zikreder.

Değerlendirme: İbn Saʿd bu rivâyeti Vâkıdî'den nakletmektedir. Bir önceki rivâyette olduğu gibi Hassâf bu rivâyette de Vâkıdî'nin ismini zikretmez.[63] Rivâyette geçen "*Muhayrîk Yahudilerin en*

---

[58] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 5.

[59] Bu râvinin hayatı ve cerh-taʿdîl durumuna ilişkin kaynaklarda bilgiye ulaşamadık. Bu sebeple söz konusu râviyi meçhul kabul etmek mümkündür. Vâkıdî'nin ondan rivâyette bulunduğu diğer yerler için bk. İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/344, 346, 378, 354.

[60] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cuʿfî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Hindistan: Dâiratü'l-Maʿârifi'l-ʿOsmâniyye, ts.), 2/71; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taʿdîl* (Hindistan: Dâiratü'l-Maʿârifi'l-ʿOsmâniyye, 1271), 2/354; Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebû Saîd (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1415), 10/229.

[61] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/95.

[62] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/623.

[63] *Ahkâmü'l-vakf*'ın özellikle ilk kısmında Vâkıdî rivayetlerinden yoğun biçimde yararlanıldığı, bazı rivayetlerde ise Vâkıdî'nin isminin açıkça zikredilmediği görülmektedir. Kanaatimizce bu durum Vâkıdî'nin hadis çevrelerindeki olumsuz algısının gizlenmek istendiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira Hassâf bazı rivayetlerde Vâkıdî'yi tam ismini kullanarak açıkça zikretmekte ve rivayetlerini ona nispet etmekte herhangi bir sakınca görmemektedir. Ayrıca bu durumu birbirini takip eden rivayetlerde râvinin adının tekrar edilmeyerek kısaltılması olarak yorumlamakta mümkündür. Zira bize göre Hassâf'ın, Vâkıdî'nin ismini zikretmeden rivayette bulunması hadisleri nakil hususunda mütesâhil olmasından kaynaklanmaktadır. Netice itibariyle Vâkıdî hakkındaki olumsuz algı Hassâf'ın yaşadığı dönemde bilinse de Hassâf'ın bu algı sebebiyle onun ismini gizlediğini söylemeye yeterli delil bulunmamaktadır.

hayırlısıdır." ifadesi Vâkıdî ve İbn Hişâm (ö. 218/833) tarafından nakledilir.[64] Ayrıca Muhayrîk'in başına bir şey gelmesi halinde mallarını Hz. Peygamber'e bağışlamasına dair rivâyet kaynaklarıyla daha önce zikredilmişti.[65] Sonuç olarak râvi zincirinde bulunan râviler incelendiğinde Muhamed b. Bişr'in meçhul bir râvi olduğu görülmektedir. Ayrıca bu rivâyetin Vâkıdî'den nakledildiği göz önünde bulundurulacak olursa sahih seviyesine ulaşmadığını ve senette inkıtâ bulunduğunu söylemek mümkündür.

2.4. Hz. Peygamber'in Vakfettiği Yedi Bahçe Rivâyetinin İkincisi

İbn Kaʿb el-Kurazî dedi ki: "Resûlullah'ın zamanındaki vakıflar, Medine'deki el-A'vâf, es-Sâfiye, ed-Delâl, el-Mîseb, Burka, Hüsnâ ve Meşrebetü Ümmi İbrahim adlarında vakfedilen yedi bahçe idi." İbn Ka'b dedi ki: "Resûlullah'tan sonra Müslümanlar mallarını evlatlarına ve torunlarına vakfettiler. Bir topluluğun rivâyet ettiğine göre Nadîroğulları'nın mallarından Resûlullah'ın vakfedilmiş sadakaları bulunmakta idi."[66]

İsnad: İbn Ebî Sebra → Misver b. Rifâʿa[67] → İbn Kaʿb el-Kurazî.

İbn Ebî Sebra: Tebeu't-tâbiîn tabakasındandır. Zehebî onun ismini Ebû Bekir b. Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Sebra olarak zikreder ve büyük bir fakîh olarak niteler.[68] Aʿrec (ö. 117/735), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) ve Bişr b. Humeyd'den rivâyette bulunmuştur. Buhârî onu *münkeru'l-hadîs* olarak nitelendirmiştir.[69] Oğlu Abdullah'ın naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Sebra'nın hadis uydurduğunu söylemiş ve onu *kezzâb* olarak nitelemiştir. İbn Maîn onun zayıf bir râvi olduğunu nakleder.[70]

İbn Kaʿb el-Kurazî: İbn Hacer'in naklettiğine göre ismi Muhammed b. Kaʿb b. Süleym b. Esed el-Kurazî'dir. Künyesi Ebû Hamza ya da Ebû Abdullâh'tır. Tâbiîn tabakasındandır. Hz. Abbâs (ö. 32/653), Hz. Ali, İbn Mesûd (ö. 32/652-53), Amr b. Âs (ö. 43/664), Ebû Zer (ö. 32/653), Ebû'd-Derdâ gibi sahâbeden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında Hakem b. Uteybe (ö. 50/671), Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö. 47/668) gibi isimler bulunmaktadır. İbn Saʿd onun çok hadis rivâyet ettiğini, güvenilir ve takva sahibi bir kişilik olduğunu söyler. Ebû Zürʿa (ö. 281/894) onun hakkında sika ifadesini kullanır. Avn b. Abdullâh (ö. 110/728 [?]) Kur'ân'ı yorumlama hususunda ondan daha

---

64 Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 1/263; İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/431; İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 2/89.

65 Muhayrîk'in ölmesi halinde mallarını Hz. Peygamber'e bağışlaması hakkındaki rivâyetler için 1, 2 ve 14 numaralı rivâyetlere bk.

66 Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 5.

67 1 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

68 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*, 7/30.

69 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cuʿfî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-evsât*, thk. Mahmûd İbrahim (Kahire: Dâru't-Turâs, 1397), 2/183.

70 Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-ilel ve maʿrifeti'r-ricâl*, thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422), 1/510.

âlim bir kimseyi görmediğini zikretmektedir. İbn Hibbân onun Medine ehlinin en faziletlerinden, âlim ve fakîh bir kişi olduğunu ifade eder.[71]

Değerlendirme: İbn Saʿd bu rivâyetin bir kısmını *et-Tabakâtu'l-kübrâ* adlı eserinde Vâkıdî aracılığıyla zikreder.[72] Bu rivâyet benzer lafızlarla Vâkıdî ve İbn Şebbe tarafından da zikredilmektedir. Ancak onların nakillerinde söz konusu rivâyetin yalnızca ilk bölümü bulunur.[73] Rivâyetin son bölümü ise Hassâf tarafından râvi ismi verilmeksizin bir topluluktan nakledilmektedir.[74] Râvi zincirinde bulunan İbn Ebî Sebra hadis uydurmakla itham olunmuş bir râvidir. Bu sebepten ötürü söz konusu rivâyetin -bu isnad üzerinden- sahih seviyesine ulaşmadığı söylenebilir.

2.5. Vakfedilen Yedi Bahçenin Nadîroğulları'nın Malları Olduğuna Dair Birinci Rivâyet

Zührî dedi ki: "Bu yedi bahçe Nadîroğulları'nın mallarındandır."[75]

İsnad: Vâkıdî[76] → Dahhâk b. Osmân (ö. 180/796)[77] → Zührî.

Dahhâk b. Osmân: Tâbiîn tabakasındandır. İbn Hacer onun ismini Dahhâk b. Osman b. Dahhâk b. Osmân olarak zikreder. Dahhâk b. Osmân, Mâlik b. Enes'ten hadis rivâyetinde bulunmuştur. Zübeyrî, Dahhâk b. Osmân'ın Kureyş'in âlimlerinden olduğunu, Medine'de yaşadığını, Arapların tarihini iyi bilen bir kimse olduğunu zikreder. İbn Hacer, Zübeyrî'nin onun hakkında sika ifadesini kullandığı nakletmektedir.[78]

Zührî: Tâbiîn tabakasındandır. 51/671 yılında Medine'de doğmuş olup Kureyş'in Benî Zühre koluna mensuptur. İbn Ömer (ö. 73/693), Enes b. Mâlik ve Ebû't-Tufeyl (ö. 100/718-19) gibi sahâbeden rivâyette bulunmuştur. Ondan rivâyet edenler arasında ise Atâ b. Ebî Rebâh, (ö. 114/732) Ömer b. Abdülazîz, Evzaî, İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve İbn İshâk gibi kimseler bulunmaktadır. Buhârî ve İbn Saʿd onun hakkında ilmi ve hadis konusundaki güvenilirliğine dair birçok muhaddisten farklı nakiller getirir. İbn Hibbân, onun haberleri nakletme ve ezberleme hususunda insanların en iyisi olduğunu ifade eder.[79]

---

71 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/260.

72 İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/432.

73 Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 1/378; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, 1/173.

74 Bu bölümle ilgili bilgi 5 numaralı rivâyette verilecektir.

75 Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 6.

76 1 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

77 Dahhâk b. Osmân hem dedenin hem de torunun adıdır. Zübeyrî onlar hakkında "*Büyüğü de kendisine ulaştığımız küçüğü de sikadır.*" ifadesini kullanır. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/150.

78 İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/600; Ebû Abdillâh Musʿab b. Abdillâh b. Musʿab ez-Zübeyrî, *Kitâbu nesebi Kureyş*, thk. E. Lévi-Provençal (Kahire: Dâru'l-Maʿârif, ts.), 234; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/149.

79 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/220; İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/343; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/349.

Değerlendirme: İbn Saʿd bu rivâyeti *et-Tabakâtü'l-kübrâ* adlı eserinde nakleder.[80] Hassâf daha önceki iki rivâyetinden farklı olarak burada Vâkıdî'nin ismini açıkça zikretmektedir. Bu sebepten hadisin sened açısından muttasıl olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, söz konusu rivâyet Zührî'ye ait bir ifade niteliği taşıdığından maktû olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Nadîroğullarının mallarının fey olarak Hz. Peygamber'e verildiğine ve onun da bu malların bir kısmını Allah yolunda vakfettiğine dair Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim'in eserlerinde rivâyetler bulunmaktadır. Ancak bu rivâyetlerde söz konusu yedi bahçenin Nadîroğullarının malları olduğuna dair bir ifade bulunmaz.[81] Kâdî İyâz (ö. 544/1149) Hz. Peygamber'in geride miras bırakmadığına dair Müslim'de geçen hadisi[82] açıklarken söz konusu yedi bahçenin Nadîroğullarının malı olduğuna vurguda bulunur.[83]

2.6. Vakfedilen Yedi Bahçenin Nadîroğulları'nın Malları Olduğuna Dair İkinci Rivâyet

Osman b. Ziyâd dedi ki: "Bu (bahçeler) ancak Nadîroğullarının mallarındandır. Resûlullah Uhud'tan dönünce Muhayrîk'ın mallarını dağıttı. Vâkidî dedi ki: "Muhayrîk Müslüman olmadı. Ancak Yahudi olduğu halde savaştı. Ölünce Müslümanların defin yerlerinin yakınına defnedildi ve üzerine cenaze namazı kılınmadı."[84]

İsnad: Eyyûb b. Eyyûb[85] → Osmân b. Ziyâd.[86]

Eyyûb b. Ebî Eyyûb: Bu râvinin hayatı hakkında bilgi tespit edemedik.[87]

Osman b. Vessâb: Tebeu't-tâbiîn tabakasındandır.[88] İbn Saʿd, Osman b. Vessâb'ın Kinâne'ye mensup Benî Dîl'in azatlı kölesi olduğunu ifade eder.[89] Ancak onun hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaz.[90] Buhârî onun Saîd b. Müseyyeb'ten (ö. 94/713) rivâyette bulunduğunu,

---

[80] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/432.

[81] Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416), 1/237; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cuʿfî el-Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414), "Tefsîr", 363 (No. 4603); Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1374), "Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer" 48.

[82] Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, "Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer" 54.

[83] Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-muʿlim bi-fevâ'idi Müslim*, thk. Yahyâ İsmail (Dâru'l-Vefâ, 1419), 6/87.

[84] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 6.

[85] İbn Saʿd' ve İbn Şebbe rivâyet zincirlerinde bu râviyi Eyyûb b. Ebî Eyyûb şeklinde zikreder. Ancak onun hakkında bir değerlendirmede bulunmazlar. İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/432; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, 1/175.

[86] Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu râvinin ismi Osman b. Ziyâd değil, Osman b. Vessâb'tır. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/255; İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/432; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taʿdîl*, 6/171; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/191; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*, 3/151.

[87] Bu râvinin hayatı ve cerh-taʿdîl durumuna ilişkin kaynaklarda bilgiye ulaşamadık. Bu sebeple söz konusu râviyi meçhul kabul etmek mümkündür.

[88] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/191.

[89] Bir başka rivâyette ise onun Benî Hamza'nın azatlı kölesi olduğu ifade edilmektedir. İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 3/574.

[90] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/515.

ondan rivâyette bulunanlar arasında ise İbn Ebî Zi'b'in (ö. 159/776) bulunduğunu nakleder.[91] İbn Ebî Sebra da ondan rivâyette bulunmuştur.[92] İbn Hibbân ve İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) onu güvenilir râviler arasında zikreder.[93]

Değerlendirme: Bu rivâyet İbn Saʿd ve İbn Şebbe'nin eserlerinde Vâkıdî aracılığıyla nakledilmektedir. Ancak onların naklettiği rivâyet "*Muhayrîk'in mallarını dağıttı...*" ifadesine kadardır. Rivâyetin devamında gelen Vâkıdî'nin Muhayrîk hakkındaki yorumu ise Hassâf tarafından eklenmiştir. Hassâf her ne kadar Vâkıdî'den nakille Muhayrîk'in Müslüman olmadığını zikretse de daha önce ifade ettiğimiz üzere bu hususta ihtilaf bulunmaktadır.[94] Senette bulunan râvilere bakıldığında Eyyûb b. Ebî Eyyûb'un meçhul bir râvi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu rivâyet sahih hadis şartlarını taşımamaktadır.[95]

2.7. Hz. Peygamber'in Ganimetten Aldığı Paylara Dair Rivâyet

Ömer b. Hattâb dedi ki: "Resûlullah'ın ganimetten aldığı üç pay vardı. Nadîroğullarının malları onun ihtiyaçları içindi. Fedek arazileri yolcular için ayrılmıştı. Bir de Hayber vardı. Resûlullah humusu üç kısma ayırırdı. İki kısım Müslümanlara verilirdi, bir kısım da Resûlullah'ın ailesi için harcanırdı. Eğer artarsa, fazla kalan mal Muhacirlerin fakirlerine verilirdi."[96]

İsnad: Üsâme b. Zeyd (ö. 153/770) → Zührî[97] → Mâlik b. Evs b. Hadesân (ö. 72/691) → Ömer b. Hattâb.[98]

Üsâme b. Zeyd: Tebeu't-tâbiîn tabakasındandır.[99] İbn Saʿd onu Üsâme b. Zeyd el-Leysî olarak zikreder. Künyesi Ebû Zeyd'dir. Çokça hadis rivâyet etmekle birlikte bazı rivâyetleri zayıf olarak nitelendirilmiştir. İbn Ebî Hâtim Üsâme'nin hadislerinin yazılabileceğini fakat delil olarak kullanılamayacağını nakleder. Yahyâ b. Saîd de onu zayıf görmüştür. Said b. Müseyyeb'ten, Kasım b.

---

91 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/255.

92 İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 3/574.

93 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/191; Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kāsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yakaʿ fi'l-Kutubi's-Sünne*, thk. Şâdî Muhammed b. Sâlim (Yemen: Merkezü'n-Nuʿmân, 1432), 7/104.

94 Muhayrîk hakkında detaylı bilgili 1 numaralı rivâyette vermiştik. Vâkıdî eserinde Muhayrîk'in Müslüman olup olmadığına dair sarih bir ifade kullanmaz. Ancak İbn Hacer, Muhayrîk'i sahâbe arasında zikretmiş ve Vâkıdî'den nakille onun Müslüman olduğunu zikretmiştir. Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 1/263; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 6/46.

95 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, 1/175.

96 Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 6.

97 5 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

98 Sahâbedendir. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4/484.

99 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 98.

Muhammed'den (ö. 107/725 [?]), Zührî'den ve Nâfî'den rivâyette bulunmuştur. Ondan rivâyet edenler arasında Sevrî (ö. 161/778), İbnü'l- Mübârek, Vekîᶜ gibi isimler bulunmaktadır.[100]

Mâlik b. Evs el-Hadesân: Tâbiîn tabakasındandır. İbn Saᶜd onun Hz. Peygamber'i gördüğüne dair bir haberin kendisine ulaşmadığını ve onun Hz. Peygamber'den herhangi bir rivâyeti bulunmadığını zikreder.[101] Buhârî ondan rivâyet edenler arasında Muhammed b. Cübeyr b. Mutᶜim (ö. 100/718), Muhammed b. Amr b. Atâ (ö. 120/738'den sonra), Zührî isimlerini zikreder ve onun sahâbe olduğuna dair kavlin doğru olmadığını söyler. İbn Hirâş onun sika olduğunu zikreder.[102]

Değerlendirme: Bu rivâyet Yahyâ b. Adem (ö. 203/818), Vâkıdî ve İbn Saᶜd'ın eserlerinde bulunmaktadır. Yahyâ b. Adem farklı isnatla söz konusu rivâyeti naklederken, İbn Saᶜd, Vâkıdî kanalıyla bu rivâyeti zikreder. Yahyâ b. Adem'in kullandığı isnat şu şekildedir: İsmail → Hasan → Yahyâ → İbrahim b. Humeyd → Üsâme b. Zeyd → İbn Şihâb → Mâlik b. Evs el-Hadesân → Ömer b. Hattâb. Ebû Dâvud (ö. 275/889) *es-Sünen* adlı eserinde bu hadisi yakın lafızlarla zikreder. Ebû Dâvud'un kullandığı râvi zincirinde de Üsâme b. Zeyd, Zührî ve Mâlik b. Evs el-Hadesân bulunmaktadır. Şuayb Arnavut (ö. 2016) bu hadisi senette bulunan Üsâme b. Zeyd sebebiyle *hasen* olarak nitelendirmektedir.[103]

2.8. Hz. Peygamber'in Vakfettiği Bahçelere Dair Rivâyet

Yezîd b. Ebî Habîb dedi ki: "Resûlullah bahçeleri vakfetti."[104]

İsnad: Mufaddal b. Fedâle el-Meâfirî (ö. 181/797) → Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/746).

Mufaddal b. Fedâle el-Meâfirî: Tebeu't-tâbiîn tabakasındandır. İbn Saᶜd *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde Mufaddal b. Fedâle'den iki rivâyet nakleder.[105] Buhârî ve Tirmizî iki farklı Mufaddal b. Fedâle olduğunu, birinin Basralı diğerinin ise Mısırlı olduğunu nakleder. Tirmizî'ye göre Mısırlı olan Mufaddal daha güvenilir ve meşhur bir râvidir.[106] İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserinde Mufaddal b. Fedâle ismini taşıyan dört farklı râviyi ele almaktadır. Ancak Hassâf'ın rivâyetinde geçen Yezîd b. Ebî

[100] İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/551; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taᶜdîl*, 2/284.

[101] Mâlik b. Evs el-Hadesân'ın sahâbe olup olmadığı ihtilaflı bir konudur. Begavî *Muᶜcemü's-sahâbe* adlı eserinde onun hakkında iki farklı rivâyet zikreder. Ebü'l-Kāsım Abdullāh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân el-Begavî, *Muᶜcemü's-sahâbe*, thk. Muhammed Emîn b. Muhammed (Kuveyt: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 1421), 5/257.

[102] İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/60; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/499.

[103] Ebû Zekeriyyâ b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-harâc* (el-Matbaatü's-Selefiyye, 1384), 34; Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 1/377; İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/433; Süleymân b. el-Eşᶜas b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvud, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 1430), "Kitâbu'l-Harâc ve'l-Fey ve'l-İmâre" 19 (No. 2967).

[104] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 6.

[105] Her iki rivâyet Yezîd b. Ebî Habîb'ten gelmektedir. İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 5/373, 6/140.

[106] Buhârî, et-Târîhu'l-kebîr, 9/241; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, el-Câmiᶜu'l-kebîr, thk. Şuayb Arnavut vd. (Dâru'r-Risâleti'l-ᶜÂlemiyye, 1430), 3/585.

Habîb'in ondan rivâyette bulunduğu göz önünde bulundurulacak olursa söz konusu râvinin Mufaddal b. Fedâle b. Ubeyd b. Sümâme b. İbn Mezyed b. Nevf er-Ruanî el-Kıtbânî olduğu anlaşılmaktadır. Künyesi Ebû Muaviye'dir. Mısır'da kadılık yapmıştır.[107] İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikreder.[108] İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde onun güvenilir bir râvi olduğunu[109], İbn Saʿd'ın onu zayıf görmesinin hatalı bir görüş olduğunu zikreder.[110]

Yezîd b. Ebî Habîb: Tâbiîn tabakasından olup künyesi Ebû Racâ'dır. İbn Hacer isminin Süveyd el-Ezdî olduğunu nakletmektedir.[111] İbn Saʿd onun güvenilir bir râvi olduğunu zikreder. Rivâyette bulunduğu isimler arasında Abdullah b. Hâris b. Cez ez-Zübeydî (ö. 86/705) ve Ebû't-Tufeyl gibi sahâbe bulunmaktadır. Atâ b. Ebî Rebâh ve Zührî onun rivâyette bulunduğu kimselerdendir.[112] İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmiştir.[113] İbn Hacer onun fakîh ve güvenilir bir râvi olduğuna dair birçok rivâyet nakletmektedir.[114]

Değerlendirme: Bu rivâyeti aynı lafızlarla Hassâf dışında başka bir kaynakta tespit edemedik. Ancak rivâyetin manası göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in Nadîroğullarının mallarını vakfettiği daha önce zikredilmişti.[115] Bu bağlamda rivâyetin manen sahih olduğunu söylemek mümkündür. Ancak hadiste bulunan bir diğer nokta Yezîd b. Ebî Habîb'in tâbiîn tabakasından olmasına rağmen sahâbe ismi zikretmeden Hz. Peygamber'in fiilini haber vermesidir. Bu durumda söz konusu rivâyet mürsel hadis hükmündedir. Ayrıca Hassâf'ın tahmini doğum tarihi 181/797 olmasına rağmen vefat tarihi 181/797 olan Mufaddal b. Fedâle'den rivâyette bulunması da mümkün gözükmemekte bu sebepten arada bir râvinin zikredilmediği anlaşılmaktadır. Bu durumda rivâyetin senedinde inkıtâ bulunduğunu söylemek mümkündür.

2.9. Vakfedilen Yedi Bahçenin İsimlerine Dair Rivâyet

Muhammed b. Sehl b. Ebî Hasme dedi ki: "Resûlullah'ın sadakası Nadîroğullarının mallarındandı. Onlar, el-A'vâf, es-Sâfiye, ed-Delâl, el-Mîseb, Burka, Hüsnâ ve Meşrebetü Ümmi İbrahim adlarında yedi bahçe idi Bahçeye Meşrebetü Ümmi İbrahim denilmesinin sebebi, İbrahim'in annesi Mâriye'nin oraya gidiyor olmasındandı. Bu mallar, Selâm b. Mişkem en-Nadîrî'ye ait idi." Vâkidî dedi ki: "Bu bahçelerin yedi tane olması ve isimleri hususunda bizim aramızda ihtilaf yoktur."[116]

---

[107] İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/245.

[108] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/184.

[109] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 544.

[110] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 9/524.

[111] İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/694.

[112] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 9/520.

[113] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/546.

[114] İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/695; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 600.

[115] Nadîroğullarının mallarının Hz. Peygamber tarafından vakfedilmesine dair 4, 5 ve 6 numaralı rivâyetlere bk.

[116] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 6.

İsnad: Muhammed b. Ömer el-Hârisî[117] → Muhammed b. Sehl b. Ebî Hasme.

Musa b. Ömer el-Hârisî: Bu râvinin hayatı hakkında bilgi tespit edemedik.[118]

Muhammed b. Sehl b. Ebî Hasme: Sehl b. Ebî Hasme'nin beş oğlundan birisi olup lakabı Ebû ʿUfeyr'dir.[119] İbn Saʿd, Muhammed b. Sehl'i Medine'de bulunan ikinci tabaka tâbiîn arasında zikretmekle birlikte hakkında bir değerlendirmede bulunmaz. İclî (ö. 261/875) onun güvenilir bir râvi olduğunu zikretmektedir.[120]

Değerlendirme: Bu rivâyet Vâkıdî'nin *el-Megâzî*'sinde ve İbn Saʿd'ın *et-Tabakâtu'l-kübrâ* adlı eserinde nakledilmektedir.[121] İbn Saʿd bu rivâyeti Vâkıdî kanalıyla nakleder. Rivâyetin son kısmında yer alan Vâkıdî'nin ifadesinin ise Hassâf tarafından bu rivâyetten bağımsız olarak zikredildiği muhtemeldir. Zirâ Hassâf'tan önceki kaynaklarda bu ifadeye rastlamadık. Ancak Hassâf'la aynı dönemde yaşamış olan Belâzûrî (ö. 279/892-93) Vâkıdî'nin bu ifadesine yakın lafızlarla *Fütûhu'l-büldân* adlı eserinde yer vermektedir.[122] Ayrıca İbn Şebbe, Muhayrîk'in vakfedilen yedi bahçesinin ismini eserinde nakleder.[123] Yine İbnü't-Tallâʿ (ö. 497/1104) *Akziyetü Resûlillâh* adlı eserinde Vâkıdî'nin bu ifadesine yer vermektedir.[124] Rivâyette bulunan râvilerin durumu incelendiğinde Musa b. Ömer'in meçhul bir râvi olduğu görülmektedir. Muhammed b. Sehl hakkında ise güvenilir olduğuna dair değerlendirmeler mevcuttur. Bu durumda söz konusu hadisin sıhhat şartlarını tam olarak taşımadığı söylenebilir.

2.10. Vakıf Malından Yemeyle İlgili Rivâyet

İbn Tâvus babasından naklederek dedi ki: "Görmüyor musun ki Hucr el-Mederî bana Resûlullâh'ın aşırıya kaçmadan ve örfe uygun bir şekilde vakıf mallarından yediğini ve ehline yedirdiğini söyledi. Ebû Râfiʿ

[117] Hassâf'ın rivâyetinde râvinin ismi Muhammed b. Ömer olarak geçse de doğrusu Musa b. Ömer el-Hârisî'dir. İbn Saʿd ve Vâkıdî onu Musa b. Ömer olarak kaydetmiştir. Musa b. Ömer'in rivâyetlerine bakıldığında genellikle ondan rivâyet edenin Vâkıdî olduğu, onun ise Ebû ʿUfeyr Muhammed b. Sehl Ebî Hasme'den rivâyette bulunduğu görülmektedir. Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 1/378; İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/432; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 6/504.

[118] Bu râvinin hayatı ve cerh-taʿdîl durumuna ilişkin kaynaklarda bilgiye ulaşamadık. Bu sebeple söz konusu râviyi meçhul kabul etmek mümkündür.

[119] İbn Saʿd, Sehl b. Ebî Hasme'nin diğer oğullarının Süleymân, Yahyâ, İshâk ve Îsâ olduğunu zikreder: İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 6/558.

[120] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/276; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Maʿrifetü's-sikāt min ricâli ehli'l-ʿilm ve'l-hadîs ve mine'd-duʿafâʾ ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405), 2/416.

[121] Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 1/378; İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/432.

[122] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1408), 27.

[123] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, 1/173.

[124] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ferec el-Kurtubî et-Tallâî İbnü't-Tallâʿ, *Akziyetü Resûlillâh* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1426), 103.

Resûlullâh'ın sadakalarını yönetirdi. Resûlullâh'a o sadakanın ilk çıkan ürünlerinden getirirdi de Resûlullâh ondan hem yer hem de yedirirdi."[125]

İsnad: Süfyân b. Uyeyne → İbn Tâvus (ö. 132/750) → Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) / Muaviye → Abdullah b. Ubeydullah b. Ebî Râfiᶜ → Ebû Râfiᶜ (ö. 40/660 [?]).[126]

Süfyân b. Uyeyne: İbn Hacer tam ismini Süfyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân Meymûn el-Hilâlî olarak zikreder ve onu hafız, sika, fakîh, hüccet ve imam olarak niteler. Tebeu't-tâbiîn tabakasındandır. Rivâyette bulunduğu kimseler arasında Caᶜfer es-Sâdık (ö. 148/765), Zührî gibi kimseler bulunmaktadır. Ondan rivâyette bulunanların arasında ise Aᶜmeş (ö. 148/765), İbn Cüreyc, Şuᶜbe (ö. 160/776) ve Süfyân es-Sevrî gibi isimler mevcuttur. Çokça hadis rivâyet eden bir kimse olmasına rağmen güvenilir bir râvidir.[127]

İbn Tâvus: İsmi Abdullâh olup künyesi Ebû Muhammed'dir. İbn Hibbân *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde onu altıncı tabakada zikreder.[128] Rivâyette bulunduğu kişiler arasında Atâ b. Ebî Rebâh, Amr b. Şuayb (ö. 118/736), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) gibi kimseler bulunmaktadır. Ondan rivâyet edenler arasında ise Amr b. Dînâr, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), İbn İshâk ve Maᶜmer b. Râşid (ö. 153/770) gibi isimler vardır. İbn Hacer, Nesâî ve İbn Ebî Hâtim'in onun hakkında sika dediğini nakleder. İbn Hibbân onu güvenilir râviler arasında saymaktadır.[129]

Tâvûs b. Keysân: Tâbiîn tabakasındandır. Bir görüşe göre ismi Zekvân olup, Tâvûs lakabıdır. Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85), Abdullah b. Zübeyr, Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve Hz. Aişe gibi birçok sahâbeden rivâyeti bulunmaktadır. Abdulmelik b. Meysera, onun elli kadar sahâbe gördüğünü nakleder.[130] Kendisinden rivâyet edenler arasında ise Vehb b. Münebbih, Amr b. Dinâr, Zührî gibi isimler bulunmaktadır. İbn Maîn, İbn Hibbân ve Ebû Zürᶜa onun sika olduğunu ifade etmişlerdir.[131]

Hucr el-Mederî: İsmi İbn Hacer tarafından Hucr b. Kays el-Hemdânî el-Mederî el-Yemenî olarak kaydedilmiş olup tâbiîn tabakasındandır. Ona el-Hacûrî de denilmektedir. Hz. Ali'den, Zeyd b.

[125] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 6.

[126] Sahâbedendir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/16; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 7/112.

[127] İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 8/59; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taᶜdîl*, 4/226; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/199; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 245.

[128] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 308.

[129] İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 8/105; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/4; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taᶜdîl*, 5/88; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/789.

[130] İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/202.

[131] İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 8/97; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taᶜdîl*, 4/500; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/391; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/201; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 281.

Sâbit'ten ve İbn Abbâs'tan hadis rivâyet etmiştir. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir. İclî onun hakkında tâbiîn tabakasının hayırlılarından ve sika bir râvi olduğunu nakleder.[132]

Muâviye: Tebeu't-tâbiîn tabakasındandır. Abdullah b. Ubeydullâh'ın oğludur.[133] Kaynaklarda hayatı hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Genellikle babasından rivâyette bulunmuştur. İbn Hibbân onu güvenilir râviler arasında zikreder.[134]

Abdullah b. Ubeydullah b. Ebî Râfiᶜ: Hz. Peygamber'in azatlı kölesi olan Ebû Râfiᶜ'in torunudur. İbn Hibbân *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde onun altıncı tabakadan ve makbul bir râvi olduğunu zikreder. Babasından ve dedesinden rivâyette bulunmuştur. Ondan rivâyet edenler arasında Saîd b. Ebî Hilâl (ö. 130/748'den sonra) ve Muhammed b. ᶜAclân (ö. 148/765) gibi isimler bulunmaktadır.[135]

Değerlendirme: İbn Ebî Şeybe, bu rivayette Muâviye'nin ifadesine kadar olan bölüme *el-Musannef* adlı eserinde yer verir.[136] İbn Şebbe de yakın lafızlarla bu rivâyeti nakleder.[137] Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Hucr el-Mederî'den nakledilen bu rivâyeti fıkıhta delil olarak kullandığı nakledilmektedir.[138] Bununla birlikte Hucr el-Mederî'nin tâbiîn tabakasından olması ve senette sahabe isminin zikredilmemesi sebebiyle bu rivâyetin mürsel hükmünde olduğunu söylemek mümkündür. Rivâyetin ikinci kısmına gelindiğinde ise Vâkıdî, Hz. Peygamber'in vakfettiği bahçelere Ebû Râfiᶜ'in baktığını nakleder.[139] Ancak yukarıda geçen lafızlarla bu rivâyete eserinde yer vermez. Söz konusu rivâyetin ikinci kısmı bu lafızlarla diğer kaynaklarda tespit edilememiştir.[140] Ayrıca her iki rivâyetin râvilerinin muhaddisler tarafından güvenilir olarak addedildiği görülmektedir.

2.11. Hz. Peygamber'in Sadakalarına Dair Rivâyet

[132] İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 8/95; İclî, *Maᶜrifetü's-sikât*, 1/288; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/177; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/45.

[133] İbn Saᶜd, Hammâd b. İshâk ve Taberî (ö. 310/923) eserlerinde Muaviye'nin ismini açıkça zikretmekte ve bu rivâyetlerden onun Abdullah b. Ubeydullâh'ın oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Zira söz konusu rivâyetler genellikle aynı isnad zinciriyle gelmekte, Muaviye babasından o da kendi babasından rivâyette bulunmaktadır. İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/183, 425, 10/34; Hammâd b. İshâk, *Teriketü'n-nebî*, 1/107; Taberî, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, 3/175.

[134] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/469.

[135] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 312.

[136] Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, thk. Saᶜd b. Nâsır (Riyad: Dâru Kunûzi İşbîlyâ, 1436), 20/225.

[137] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, 1/218.

[138] Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl, *el-Vukūf ve't-tereccül mine'l-Câmiᶜ li-mesâili'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Seyyid Kesrevi Hasan (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 25; İbrâhîm b. Muhammed b. Sâlim İbn Düveyyân, *Menârü's-sebîl fî şerhi'd-Delîl*, thk. Züheyr eş-Şâvîş (el-Mektebetü'l-İslâmî, 1409), 2/7.

[139] Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 1/378.

[140] Mevsimin ilk meyvesinin Hz. Peygamber'e getirilmesine dair rivâyetler Ebû Dâvud, Dârimî (ö. 255/869) ve Ebû Avâne'nin (ö. 316/929) eserlerinde mevcuttur. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412), 2/1316; Süleymân b. el-Eşᶜas b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408), 331; Yaᶜkūb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî Ebû Avâne, *Müstahrec Ebî Avâne*, thk. Eymen b. Ârif (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1419), 2/437.

Ali b. Ebî Tâlib vakfiyesinde şöyle demiştir: "Muhammedü'n-Nebî harcadığı her sadakayı Allah yolunda, onun rızasında, yakın akrabalar için, fakirler için, miskin ve yolcular için harcardı." Ebû Yûsuf'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Resûlullâh'ın ve ashabının önde gelenlerinin sadakaları o kadar meşhurdur ki, bu konuda ayrıca bir hadise ihtiyaç yoktur. Bu durum bilinir bir haldedir ve şöhret bulmuştur. Bu sebeple hiç kimsenin onlara muhalefet etmesi yakışık almaz. Bilakis, onların bulundukları yolu tutmak ve onlara tâbî olmak gerekir." [141]

İsnad: Bişr b. Velîd (ö. 238/853) → Ebû Yûsuf → Abdullâh b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 158/775) → Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib → Ali b. Ebî Tâlib.[142]

Bişr b. Velîd: Ebû Yûsuf'un önde gelen talebelerinden olup daha çok fakîh kimliği ile ön plana çıkmaktadır. İbn Saʿd, Bişr b. Velîd'in Ebû Yûsuf'un kitaplarını rivâyet ettiğini ve yaşlandığı zaman muhaddislerin ondan rivâyet almayı bıraktıklarını nakleder. Şerîk'ten (ö. 177/794), Hammâd b. Zeyd'den (ö. 179/795) ve Mâlik b. Enes gibi isimlerden rivâyette bulunmuştur. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde tebeu't-tâbiîn tabakasından rivâyette bulunanlar arasında zikretmektedir.[143]

Ebû Yûsuf: İsmi kaynaklarda Ebû Yûsuf Yaʿkūb b. İbrâhîm b. Habîb b. Saʿd el-Kûfî olarak kaydedilir. İsminden daha çok künyesi Ebû Yûsuf ile bilinir. Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerindendir. İslâm tarihindeki ilk kâdılkudât'tır. İbn Saʿd, İclî ve İbn Hibbân onu sika olarak zikreder.[144]

Abdullâh b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib: Künyesi Ebû Muhammed'dir. İbn Saʿd onun lakabının Dâfin olduğunu zikreder. Ondan rivâyette bulunanlar arasında İbnü'l-Mübârek, Derâverdî gibi isimler bulunmaktadır. Az hadis nakletmiştir. İbn Hacer onu güvenilir râviler arasında zikreder. İbn Hibbân'ın belirttiğine göre altıncı tabakadandır. Abbâsi halifesi Mansûr (ö. 158/775) döneminde vefat etmiştir.[145]

Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib: Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. İbn Saʿd onun az hadis rivâyet ettiğini naklederken, İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde onun altıncı tabakadan ve *sadûk* bir râvi olduğunu zikreder.[146]

---

[141] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 6.

[142] Sahâbedendir. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4/464; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 402.

[143] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 9/359; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taʿdîl*, 2/369; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/143; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*, 9/66.

[144] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 9/345; İclî, *Maʿrifetü's-sikât*, 2/372; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taʿdîl*, 9/201; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/284; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/847; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*, 7/469.

[145] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/545; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/272; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 321.

[146] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/473; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 498.

Değerlendirme: Hz. Ali'nin vakfiyesine dair olan rivâyet aynı isnad ve lafızlarla farklı kaynaklarda tespit edilememiştir. Ancak Abdurrezzâk es-Sanʿânî (ö. 211/826-27) ve İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 281/894) yakın lafızlarla Hz. Ali'nin vakfiyesine dair rivâyete eserlerinde yer vermektedir.[147] Rivâyetin devamında yer alan Ebû Yûsuf'un ifadesine ise diğer kaynaklarda rastlamadık.[148] Ancak her iki rivâyetin isnadı incelendiğinde râvilerin ya sika veyahut sadûk olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu itibarla rivâyetlerin râvi zincirinde bir problem olmadığını söylemek mümkündür.

2.12. Hz. Peygamber'in Terikesine Dair Rivâyet

Amr b. Hârs el-Huzâî dedi ki: "Resûlullah geride yalnızca katırını, silahını ve sadaka olarak bıraktığı bir araziyi bıraktı." Ebû Bekir şöyle dedi:[149] *"İslâm'da ilk sadaka hangisiydi konusunda bize farklı görüşler ulaştı. Bazıları "İslâm'da ilk sadaka, Resûlullah'ın yedi bahçe olarak bilinen sadakalarıdır" dedi. Bundan sonra ise Ömer b. Hattâb'ın Semğ'deki sadakası gelir. Bu da Resûlullah'ın hicretin yedinci yılında dönüşü sırasında olmuştur."*[150]

İsnad: Vekîʿ b. Cerrâh → Süfyân es-Sevrî → Ebû İshâk → Amr b. Hârs el-Huzâî.[151]

Vekîʿ b. Cerrâh: Tebeu't-tâbiîn tabakasından olup künyesi Ebû Süfyân'dır. İbn Hacer onun ismini Vekîʿ b. Cerrâh b. Melîh olarak kaydeder. Süfyân es-Sevrî'den, Aʿmeş'ten ve Şuʿbe b. Haccâc'tan rivâyette bulunmuştur. İclî onun âbid, sâlih, hâfız ve sika bir râvi olduğunu nakleder. İbn Hibbân da onu *es-Sikât* adlı eserinde zikreder. Süfyân es-Sevrî'nin rivâyetleri hususunda en güvenilir kişilerdendir.[152]

Süfyân es-Sevrî: Tebeu't-tâbiîn tabakasına mensup fakîh, muhaddis, müfessir ve zâhid bir kimsedir. 97/715 tarihinde doğmuştur. İbn Hacer onun ismini Süfyân b. Saîd b. Mesrûk olarak nakleder. Künyesi Ebû Abdullâh'tır. Aʿmeş, Mansûr b. Muʿtemir (ö. 132/750) ve Ebû İshâk gibi

---

[147] Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfiʿ el-Himyerî es-Sanʿânî, *el-Musannef* (Dâru't-Tesîl, 1437), 9/507; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebî'd-Dünyâ, *Maktelü emiri'l-müminîn*, thk. İbrahim Sâlih (Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1422), 50.

[148] Ebû Yûsuf'un vakıf hususunda delile ihtiyaç duyulmamasına dair ifadesine benzer rivâyetler farklı kaynaklarda mevcuttur. Örneğin Tirmizî arazilerin vakfedilmesi hususunda mütekaddim ulemadan ihtilaf duymadığını zikrederken, Kâsânî de (ö. 587/1191) ulema arasında vakfın geçerliliği hususunda ihtilaf bulunmadığını nakleder. Yine son dönem Hint ulemasından Tehânevî vakıf hukukuna dair hadisleri Hanefî mezhebi bağlamında değerlendirirken Allah yolunda mescit inşa etmek gibi sadaka-i cariye türü vakıflarda ihtilaf bulunmadığını zikreder. Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, "Ebvâbu'l-Ahkâm" 36, (No. 1429); Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesʿûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâʾiʿu's-sanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâiʿ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1327), 6/218; Tehânevî, *İʿlâü's-sünen*, 13/89.

[149] Rivâyetin bu kısmı Hassâf'ın kendi ifadesidir.

[150] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 7.

[151] Sahâbedendir. İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 8/316; İclî, *Maʿrifetü's-sikât*, 2/173; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taʿdîl*, 6/225; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/177; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâʾi'r-ricâl*, thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413), 21/569; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4/508; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/31; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 419.

[152] İclî, *Maʿrifetü's-sikât*, 2/341; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taʿdîl*, 1/219; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/562; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/198; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 581.

isimlerden hadis rivâyetinde bulunmuştur. İclî ve İbn Hibbân onu güvenilir râviler arasında zikretmektedir.[153]

Ebû İshâk: Tâbiîn tabakasından olan Ebû İshâk'ın ismi Amr b. Abdullâh b. Ubeyd'dir. Künyesi olan Ebû İshâk ise daha meşhurdur. İclî onun sika bir râvi olduğunu nakleder. İbn Ömer, İbn Abbâs, Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688), Berâ b. Âzib (ö. 71/690 [?]), Nuʿmân b. Beşîr (ö. 64/684) gibi sahâbeden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Aʿmeş, Zührî gibi isimler mevcuttur. İclî ve İbn Hibbân onu güvenilir râviler arasında zikretmektedir.[154]

Değerlendirme: Hennâd b. es-Serî aynı isnad ve lafızlarla bu rivâyeti *ez-Zühd* adlı eserinde nakletmektedir.[155] Ayrıca bu rivâyet yakın lafızlarla birçok güvenilir kaynakta Amr b. Hâris'ten nakille yer alır. Örneğin Buhârî, Nesâî, İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbn Kâniʿ (ö. 351/962), Dârekutnî (ö. 385/995), Hâkim en-Nîsâbûrî gibi isimler söz konusu rivâyeti eserlerinde nakleder.[156] İbn Saʿd farklı râviler ve yakın lafızlarla bu rivâyete yer verir.[157]

2.13. İslâm'da İlk Habs Uygulamasına Dair Rivâyet

Husayn b. Abdurrahmân b. Amr b. Saʿd b. Muâz dedi ki: "İslâm'da ilk habs hangisidir? diye sorduk." Bunun üzerine bir kimse şöyle dedi: "Resûlullah'ın sadakası, İslâm'da vakfedilen ilk şeydir. Bu Ensâr'ın görüşüdür."[158]

İsnad: Muhammed b. Amr el-Vâkıdî[159] → Utbe b. Cebîra (ö. 154/771) → Husayn b. Abdurrahmân b. Amr b. Saʿd b. Muâz (ö. 126/744).

---

[153] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 8/392; İclî, *Maʿrifetü's-sikât*, 1/407; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taʿdîl*, 4/222; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/401; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 11/154; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/187; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 244.

[154] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 8/431; İclî, *Maʿrifetü's-sikât*, 2/179; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taʿdîl*, 6/232; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/177; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 22/102; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/132; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 618.

[155] Hennâd b. es-Serî, *ez-Zühd*, thk. Abdurrahmân Abdulcabbâr (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, 1406), 2/379.

[156] Ebû Amr eş-Şeybânî el-Basrî Halife b. Hayyât, *et-Tabakât* (Dâru'l-Fikr, 1414), 180; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer" 60 (No. 2718); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Rıdvan vd. (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1439), "Kitâbu'l-Ahbâs" (No. 3596); Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-Aʿzamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1439), 4/120; Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkī b. Kāniʿ b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî İbn Kâniʿ, *Muʿcemü's-sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim (Medine: Mektebetu'l-Ġurebâ'i'l-Eseriyye, 1418), 2/207; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Darekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424), 5/328; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ʿale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411), 1/580.

[157] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 2/228, 275.

[158] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 7.

[159] 1 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

Utbe b. Cebîra: Tebeu't-tâbiîn tabakasındandır. İbn Saʿd, Utbe b. Cebîra'nın Evs kabilesinden olduğunu zikreder. Annesi Ümmü Mahmûd bint Abdurrahmân'dır. Vâkıdî ondan birçok kere rivâyette bulunmuştur.[160] İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikreder.[161]

Husayn b. Abdurrahmân b. Amr b. Saʿd b. Muâz: Künyesi Ebû Muhammed'dir. İbn Abbâs'tan ve Enes b. Mâlik'ten rivâyette bulunmuştur. Ondan rivâyette bulunanlar arasında oğlu Muhammed ve Haccâc b. Ertât (ö. 145/762) gibi isimler bulunmaktadır. İbn Hibbân onu Tebeu't-tâbiîn tabakasında zikreder. Ebû Dâvud, Husayn hakkında *hasenü'l-hadîs* ifadesini kullanmıştır. Zehebî, Husayn'ı zayıf gören kimse olmadığını zikreder.[162]

Değerlendirme: Hassâf öncesi kaynaklarda bu rivâyete rastlamadık. Ancak Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) *el-Evâil*, İbn Tallâʿ ise *Akziyetü Resûlillâh* adlı eserinde yakın lafızlarla bu rivâyeti nakleder. Hassâf'ın rivâyetinde ilk vakfın Hz. Peygamber'e ait olduğu ve bunun ensarın görüşü olduğu zikredilirken, Ebû Hilâl'in naklettiği rivâyette ensara ait görüş olarak ilk vakfın Hz. Ömer'in malları olduğu ifade edilir. İbn Tallâʿ'ın rivâyeti ise Hassâf'la paraleldir. Vâkıdî ve İbn Saʿd'ın eserlerinde bu rivâyet zikredilmemektedir. İbn Hacer *Fethu'l-bâri* adlı eserinde İbn Şebbe ve Amr b. Saʿd b. Muâz tarikiyle verdiği rivâyetinde ensar ve muhacirin görüşlerini birlikte nakleder.[163] Râvi zinciri incelendiğinde her iki râvinin de sika olduğu görülmektedir. Bu durumda hadisin isnad bakımından sıhhat şartlarını zedeleyen bir durumun bulunmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte sonraki rivâyetlerde de görüleceği üzere İslâm tarihindeki ilk vakfın kime ait olduğu hususu tartışmalı bir mevzudur.

2.14. İslâm'da İlk Vakıf Uygulamasına Dair Birinci Rivâyet

İbn Kaʿb dedi ki: "İslâm'da yapılan ilk vakıf, Resûlullah'ın mallarının vakfedilmesidir." İbn Kaʿb'a dedim ki: "Ama insanlar, Ömer b. Hattâb'ın sadakasının ilk olduğunu söylüyorlar?" İbn Kaʿb şöyle dedi: "Muhayrîk, Uhud günü, Resûlullah'ın hicretinin otuz ikinci ayının başında öldürüldü. O, "Eğer başıma bir şey gelirse mallarım Resûlullah'ındır" diye vasiyet etmişti. Resûlullah bu malları teslim aldı ve vakfetti. İşte bu, Ömer'in tasadduk etmesinden öncedir. Ömer, Semğ'i Resûlullah Hayber'den döndüğünde vakfetmiştir ki, bu da Hicretin yedinci senesindedir."[164]

[160] Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, 1/240, 2/524, 801.

[161] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/566; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/270.

[162] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/498; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/212; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 6/517; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/363; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 173.

[163] Hasen b. Abdillâh b. Sehl Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâil* (Mısır: Dâru'l-Beşîr, 1408), 176; İbnü't-Tallâʿ, *Akziyetü Resûlillâh*, 102; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 5/402.

[164] Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 7.

İsnad: Sâlih b. Caᶜfer[165] → Misver b. Rifâᶜa[166] → İbn Kaᶜb.[167]

Değerlendirme: Bu rivâyete aynı lafızlarla Hassâf öncesi kaynaklarda rastlamadık. Ancak bu rivâyet çalışmanın başında ele alınan 1 numaralı rivâyetle lafız ve isnad bakımından benzeşmektedir. Daha önce görüldüğü üzere İbn Saᶜd, 1 numaralı rivâyette İbn Kaᶜb'ın ismini naklederken Hassâf, onun ismini vermez. Ne var ki, söz konusu rivâyetin delâleti isnadda İbn Kaᶜb'ın yer almasının daha isabetli olduğunu göstermektedir. Ayrıca 1 numaralı rivâyetten farklı olarak bu rivâyet, İbn Kaᶜb'a ilk vakfın hangisi olduğuna dair bir soru yöneltildiğini ihtiva etmektedir. Semhûdî'nin (ö. 911/1506) naklettiğine göre bu soruyu Misver b. Rifâᶜa'nın sorduğu anlaşılmaktadır.[168] Vâkıdî bu rivâyete eserinde yer vermez. İbn Tallâᶜ bu rivâyeti *Akziyetü Resûlillâh* adlı eserinde zikreder.[169] Yine rivâyetin son kısmında yer alan ve Hz. Ömer'in Semğ adlı arazisini vakfettiğine dair ifadeleri aynı lafızlarla tespit edememekle birlikte, onun bu vakfına ilişkin rivâyetler kütüb-i sitte'nin tamamında ve diğer hadis kaynaklarında yakın lafızlarla nakledilmiştir.[170]

2.15. İslâm'da İlk Vakıf Uygulamasına Dair İkinci Rivâyet

Husayn b. Abdurrahmân b. Amr b. Saᶜd b. Muâz dedi ki: "İslâm'da ilk vakfın hangisi olduğunu sorduk." Muhacirler dediler ki: "İslâm'da malını vakfeden ilk kişi Ömer b. Hattâb'dır. Şöyle ki: Resûlullah Medine'ye geldiğinde bitki örtüsü geniş bir arazi buldu. Berâih ahalisi, Resûlullah gelmeden önce ve geldikten sonra Medine'den ayrılmış, arkalarında bir kısmı bitkisiz diğer bir kısmı otlak/verimli geniş bir araziyi bırakmışlardı. Buraya "Haşşâşeyn Vadisi" denirdi. Resûlullah, Ömer b. Hattâb'a aralarında Semğ arazisinin de olduğu bir pay vermişti. Ömer b. Hattâb da Semâl/Simâl denilen yeri satın aldı ve onu Resûlullah'ın kendisine verdiği o araziye

---

[165] 1 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

[166] 1 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

[167] 4 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

[168] Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 4/42.

[169] İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/431; İbnü't-Tallâᶜ, *Akziyetü Resûlillâh*, 102.

[170] Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Nesâî, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce eserlerinde Hz. Ömer'in *Semğ* adında vakfetmiş olduğu arazisine dair bir rivâyet nakletmektedir. Bu rivâyet Zebîdî'nin *et-Tecrîd* adlı eserinin tercümesinde şu şekilde ifade edilmektedir: "*İbn Ömer'den rivâyet olunduğuna göre müşârün ileyhin pederi Hazret-i Ömer, Resûlullah'ın zamân-ı saadetinde Semğ denilen öz malı bir hurmalığı vakfetmek isteyerek, "Yâ Resûlellah! Ben nazarımda en güzel ve kıymetli bir hurmalığa mâlik bulunuyorum. Hâlis kazancım olan bu malımı vakfetmek istiyorum" diye Resûl-i Ekrem'den sormuş. Nebî, "Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet! Artık o satılmaz, hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsulü (müstahikkına) infak edilir, yedirilir" buyurdu. Ömer de bu malını o suretle vakfetti ve bu sadakası, Allah yolunda gazâ eden mücâhidlere, esaretten kurtulmak isteyen kölelere, konuklara, misafirlere, vâkıfın yakın akrabasına meşrût idi. Bununla beraber mütevellî nasbolunan kimsenin, vakfın rakabesine tecavüz etmeyerek yalnız nemâsından örfe göre yemesinde yahut dostuna yedirmesinde de günah yoktur.*" İbn Saᶜd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 3/331; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/253; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Vasâyâ", 23 (No. 2613); Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, "Vasiyye" 15; Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, "Ebvâbu'l-Ahkâm", 36 (No. 1429); Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Vasâyâ" (No. 2878); İbn Mâce, *es-Sünen*, "Sadakât" 4, (No. 2396); Nesâî, *es-Sünen*, "Kitâbu'l-Ahbâs" 1, (No. 3603); Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim - Kamil Miras (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 6/389.

kattı. Böylece kıymetli bir mal ortaya çıktı. Bunun üzerine Ömer, Resûlullah'a dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü, benim bir malım var ki onu çok seviyorum. Ben onu tasadduk etmek istiyorum." Resûlullah şöyle buyurdu: "Aslını hapset gelirini ise tasadduk et." Ömer de öyle yaptı."[171]

İsnad: Muhammed b. Amr el-Vâkıdî[172] → Utbe b. Cebîra[173] → Husayn b. Abdurrahmân b. Amr b. Saʿd b. Muâz.[174]

Değerlendirme: Bir önceki rivâyet gibi bu rivâyete de aynı lafızlarla Hassâf öncesi kaynaklarda rastlamadık. Hassâf sonrası dönemde ise Ebû Hilâl el-Askerî ve İbnü't-Tallâʿ yakın lafızlarla birlikte bu rivâyete eserlerinde yer verir.[175] Daha önceki değerlendirmelerde Hz. Ömer'in arazisini vakfetmesine dair rivâyetlerin kütüb-i sitte eserlerde yer aldığı ve râvi zincirinde bulunan Utbe b. Cebîra ve Husayn b. Abdurrahmân'ın muhaddisler tarafından güvenilir râvilerden sayıldığı daha önce zikredilmişti. Fakat tâbiîn tabakasından olan Husayn b. Abdurrahmân'ın sahâbe ismini vermeden nakilde bulunması rivâyetin mürsel hükmünde olmasına sebebiyet vermektedir. Netice itibariyle söz konusu rivâyetin lafız açısından kaynağı tespit edilememiştir.

2.16. İslâm'da İlk Vakıf Uygulamasına Dair Üçüncü Rivâyet

İbn Ömer dedi ki: "Semğ, İslâm'da verilen ilk sadakadır."[176]

İsnad: Muhammed b. Abdullâh b. Ömer → Nâfiʿ → İbn Ömer.[177]

Muhammed b. Abdullâh b. Ömer: Bu râvinin hayatı hakkında bir bilgi tespit edemedik. Ancak onun ismi Hassâf'ın vakıf hukukuna dair eserinin bazı yazma nüshalarında Muhammed b. Ubeydullâh b. Ömer olarak kaydedilmektedir. Bununla birlikte ileride zikredileceği üzere İbn Huzeyme ve İbnü't-Tallâʿ'ın rivâyetleri dikkate alınacak olursa bu râvinin Abdullah b. Ömer el-Umerî (ö. 171/787) olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu durumda Hassâf'ın nakletmiş olduğu isimde Muhammed ifadesinin hatalı olduğunu söylemek mümkündür. Abdullah b. Ömer hakkında muhaddislerin farklı değerlendirmeleri mevcuttur. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ömer el-Umerî'nin kardeşi Ubeydullâh b. Ömer kadar güvenilir bir râvi olmadığını zikreder. İbn Şeybe onun hakkında sika ifadesini kullanırken, Ali b. Medînî babasından nakille onun zayıf olduğunu zikreder.[178]

---

171 Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 7.

172 1 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

173 13 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

174 13 numaralı hadiste râvi kimliği hakkında bilgi verilmişti.

175 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâil*, 176; İbnü't-Tallâʿ, *Akziyetü Resûlillâh*, 102.

176 Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 7.

177 Sahâbedendir. İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 4/133; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/92; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4/155.

178 İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, 4/117; İbnü't-Tallâʿ, *Akziyetü Resûlillâh*, 102; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/87; Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî el-Hassâf, *Ahkâmü'l-vakf* (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00732), 5a.

Nâfiʿ: Tâbiîn tabakasından olan Nâfiʿ, İbn Ömer'in azatlı kölesidir. İbn Ömer, Ebû Hureyre, Ebû Lübâbe, Ebû Saîd el-Hudrî, Râfiʿ b. Hadîc (ö. 73/692), Hz. Âişe ve Ümmü Seleme gibi sahâbeden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında Abdullâh b. Dinâr, Ebû İshâk, Zührî, İbn Cüreyc, Evzaî gibi isimler mevcuttur. İbn Saʿd onun çokça hadis rivâyet eden sika bir râvi olduğunu zikreder. İbn Hacer, Buhârî'nin ifadesiyle en sahih isnâdın Mâlik → Nâfiʿ → İbn Ömer olduğunu nakleder. İclî ve İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikreder. 117/735 senesinde vefat etmiştir.[179]

Değerlendirme: Bu rivâyet İbn Ömer'in kendi ifadesi olması hasebiyle mevkuf bir haberdir. İbn Saʿd ve Ahmed b. Hanbel de bu hadisi yakın lafızlarla zikretmektedir. İbn Saʿd'ın getirdiği isnad Mutarrif b. Abdullâh el-Yesâri (ö. 95/713-14) → Abdullâh b. Ömer → Nâfiʿ → İbn Ömer şeklinde olup Ahmed b. Hanbel ise Hammâd → Abdullâh → Nâfiʿ → İbn Ömer tarikiyle bu rivâyeti nakleder.[180] Hassâf sonrası dönemde İbnü't-Tallâʿ *Akziyetü Resûlillâh* adlı eserinde aynı lafızlarla bu rivâyeti nakletmektedir. Ancak onun kullandığı isnad şu şekildedir: Mutarrif → el-Umerî → Nâfiʿ → İbn Ömer.[181] İbn Huzeyme yakın lafızlarla bu rivâyetin isnadını Abdullâh b. Ömer el-Umerî → Nâfiʿ → İbn Ömer olarak zikreder.[182] Ebû Hilâl el-Askerî de râvi zincirini vermeksizin Vâkıdî'den bu rivâyeti nakletmektedir.[183]

Sonuç

Bu çalışmada, Hanefî vakıf hukuku literatüründe öne çıkan isimlerden Hassâf'ın râvi kimliği ve onun *Ahkâmü'l-vakf* adlı eserinde Hz. Peygamber'in vakıf uygulamalarına dair yer verdiği rivâyetler inceleme konusu yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Hassâf'ın muhaddis kimliğiyle temayüz etmekten çok mezhepte müçtehit ve önde gelen fakîhlerden olduğu, muhâkeme usulü ve vakıf hukukuna dair kaleme aldığı eserlerin sonraki dönem ulemasının başvuru kaynaklarından olduğu anlaşılmıştır. Mevcut biyografik kaynaklar dikkate alındığında Hassâf'ın Muʿtezilî olduğu yönünde yaygın bir nispet bulunmamaktadır. Bilakis, birçok biyografi yazarı onu Hanefî mezhebinin önde gelen fıkıh otoritelerinden biri olarak nitelendirmiştir. Onun kelami tartışmalardan ziyade fıkıh ilmiyle meşgul olması da bu iddiayı desteklemektedir. Bu çalışmada onun hakkındaki Muʿtezile iddiası ve Cehmiyye'yi canlandırdığına dair ortaya sürülen ifade incelenmiş ve bu iddiaların –doğru olması halinde– onun adalet sıfatına zarar vermeyeceği tespit edilmiştir. Onun naklettiği rivâyetler

[179] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 7/423; İclî, *Maʿrifetü's-sikât*, 2/310; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-taʿdîl*, 8/451; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/467; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 29/298; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/584; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 559.

[180] İbn Saʿd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 3/331; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/20.

[181] İbnü't-Tallâʿ, *Akziyetü Resûlillâh*, 102.

[182] İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, 4/117.

[183] Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâil*, 176.

değerlendirildiğinde ise sika bir muhaddis için öngörülen kriterleri tam olarak karşılamadığı anlaşılmaktadır. Hatta bu durumun aksine rivâyetlerinde genellikle mütesâhil bir tutum benimsediği görülmüştür. Ayrıca çalışmada ele alınan on altı rivâyet incelendiğinde bu rivayetlerden on birinin doğrudan Hassâf'ın hocası Vâkıdî kanalıyla aktarılmış olduğu görülmektedir. Araştırmada ortaya koyulduğu üzere Vâkıdî, her ne kadar tarihsel verilerin aktarımı hususunda önemli bir isim olsa da münekkit muhaddisler tarafından tenkide uğramıştır. Bu çerçevede hadis ilmi özelinde Hassâf'ın muteber bir râvi olduğunu ve çalışmada incelenen rivayetlerinin sahih hadis şartlarını taşıdığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bu iki duruma rağmen Hassâf'ın cerh ve taʿdîl alimleri tarafından cerh edildiğini gösteren herhangi bir ifade tespit edilememiştir. Dolayısıyla yalnızca söz konusu rivâyetleri göz önünde bulundurarak onun hakkında kesin yargı içeren ifadeleri kullanmanın isabetli olmayacağı malumdur.

Çalışmada incelenen rivayetler özelinde Hassâf'ın muteber bir râvi kimliğine sahip olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte onun *Ahkâmü'l-vakf*'ında yer verdiği Hz. Peygamber'in vakıf uygulamalarına dair rivâyetlerin bir kısmı yakın lafızlarla kütüb-i sitte gibi temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu bağlamda kütüb-i sitte'de yer alan rivâyetler vakfın hukuki varlığını tartışılmaz kılarken Hassâf gibi diğer kaynaklardan gelen rivâyetler bu çerçeveyi kuvvetlendirmekte ve detaylandırmaktadır. Bir başka açıdan bazı rivâyetlerin diğer kaynaklarda bulunmayıp yalnızca Hassâf tarafından nakledilmesi de bu eserin vakıf hukukuna dair günümüze ulaşmayan ya da yalnızca şifahi bir gelenekle aktarılan bilgiler içerdiğini ortaya koymaktadır.

Netice olarak Hassâf'ın *Ahkâmü'l-vakf* adlı eserinde Hz. Peygamberin vakıf uygulamalarına dair zikredilen on altı rivâyetin tahlili, onun râvi kimliği hakkında olumlu bir değerlendirmeyi mümkün kılmamaktadır. Bu görüşe ilave olarak Hassâf'ın hadisçiliği hakkında hüküm vermeyi gerektirecek ölçüde geniş bir rivayet birikiminden ve mevcut rivayetlerinin hadis ilmi bakımından muteber kabul edilmesini mümkün kılacak bir isnad yapısından söz etmenin mümkün olmadığı da çalışmada dile getirilmiştir. Bu görüşe göre onun hadisçi yönünün, fakihliği ve özellikle kazâ ve vakıf hukukundaki otoritesiyle aynı seviyede değerlendirilmesi isabetli görünmemektedir. Ayrıca Hassâf'ın eserinde isnadlı rivayetlere yer vermesi, onun hadisle iştigal ettiğini göstermekle birlikte, onu muhaddis kimliğiyle öne çıkan bir âlim olarak nitelendirmek için yeterli değildir. Sonuç olarak bu çalışmada incelenen ve Hassâf'ın *Ahkâmü'l-vakf* adlı eserinde naklettiği rivâyetler kaynak, isnad ve râvi bakımından çeşitlilik arz etmekte ve bu durum râvi kimliği ve hadislerin sıhhati açısından rivâyet bazlı bir değerlendirmenin yapılması gerekliliğini göstermektedir.

Extended Abstract

The juristic institution of waqf took shape through legal reasoning as well as transmitted accounts of the Prophet's and early Muslims' charitable dispositions. Among the earliest surviving independent treatments of the subject is Aḥkām al-waqf by Abū Bakr Aḥmad b. ʿAmr al-Khaṣṣāf (d. 261/875), a jurist of the early Ḥanafī school. Al-Khaṣṣāf opens the book with accounts of endowments attributed to the Prophet, his Companions, and subsequent generations, and only then turns to the legal rules. These reports provided evidence for the lawfulness of waqf.

Scholarship on al-Khaṣṣāf has focused chiefly on his juristic writings, particularly those dealing with judicial procedure and endowment law. Studies of early Ḥanafī waqf doctrine have likewise approached the subject mainly through the development of legal rules, while critical editions generally identify parallel reports without examining their transmission in detail. In the literature consulted for this study, the prophetic reports in Aḥkām al-waqf have not received a systematic analysis of their chains and texts. This article examines those reports and asks whether al-Khaṣṣāf's authority in jurisprudence was accompanied by an established reputation as a hadith transmitter.

The article examines sixteen reports cited in connection with the Prophet's endowments. Each report is traced through hadith, sīra, and biographical literature; parallel versions are compared, and the available chains are checked against the jarḥ wa-l-taʿdīl literature for breaks in transmission, unidentified or criticized narrators, supporting routes, and differences in wording. Several reports were not located in the major hadith collections consulted, while an explicit judgement by an early critic was unavailable for others. Each report is therefore assessed separately, and no single verdict is given for all sixteen.

The biographical literature presents al-Khaṣṣāf above all as a jurist. Al-Dhahabī describes him as a transmitter of few hadiths, and the available notices provide little evidence of a comparable standing in hadith transmission. Reports associating him with Muʿtazilī or Jahmī views do not establish a definite theological affiliation. Even a firm attribution would not settle his reliability as a transmitter. What matters more is how he cites reports: in Aḥkām al-waqf he uses them to support legal arguments and does not consistently examine their chains by the standards of specialist hadith criticism.

A substantial part of the material passes through Muḥammad b. ʿUmar al-Wāqidī (d. 207/823), from whom al-Khaṣṣāf directly transmits eleven of the sixteen reports. Al-Wāqidī is an important source for sīra and maghāzī, but major hadith critics challenged his reliability. Al-Khaṣṣāf names him in some chains; elsewhere, comparison with parallel versions points to an omitted intermediary. One

account of Mukhayrīq's bequest contains both a criticized transmitter and an unidentified narrator, while the version preserved by Ibn Saʿd reveals a missing link. Another chain appears to connect al-Khaṣṣāf directly to ʿAbd al-Ḥamīd b. Jaʿfar, although the chronology rules out such a connection.

Among the reports examined are accounts of Mukhayrīq's seven gardens, their association with the property of Banū al-Naḍīr, and the Prophet's charitable holdings and estate. The chains vary considerably. Some include unidentified or severely criticized transmitters; others are mursal or contain another break in transmission. Certain formulations were not attested in the earlier sources consulted. Other reports have better attestation: the account concerning the Prophet's estate has parallels in collections including al-Bukhārī and al-Nasāʾī, and some chains concerning ʿAlī's endowments contain narrators assessed as trustworthy or truthful.

The accounts of the first waqf also differ in their wording and historical implications. Some give precedence to the Prophet's endowments arising from Mukhayrīq's property; others identify ʿUmar's endowment of the land called Samgh as the first. The basic report of ʿUmar's endowment is found in the six canonical hadith collections, although the earlier sources consulted did not yield parallels for several details and formulations recorded by al-Khaṣṣāf.

No explicit criticism of al-Khaṣṣāf himself as a hadith transmitter was identified in the biographical sources examined. That absence of criticism does not make the chains in Aḥkām al-waqf sound, since several contain identifiable defects, and his standing in Ḥanafī jurisprudence does not settle his authority in hadith either. Reports supported by stronger chains can reinforce the legal evidence for waqf. Weaker transmissions may still preserve historical or legal details absent from other surviving works, but those details do not give the reports the evidentiary force of sound hadith.

ملخص موسع

تبلورت أحكام الوقف في الفقه الإسلامي من خلال الاجتهاد الفقهي والأخبار الواردة في تصرفات النبي صلى الله عليه وسلم والصحابة والتابعين. ويُعدّ كتاب «أحكام الوقف» لأبي بكر أحمد بن عمرو الخَصَّاف (ت ٢٦١هـ/ ٨٧٥م) -أحد فقهاء الحنفية المتقدمين- من أقدم المصنفات المستقلة الباقية في هذا الباب. ولم يبدأ الخَصَّاف ببيان أحكام الوقف مباشرة، بل مهّد لها بأخبار الصدقات والأوقاف المنسوبة إلى النبي صلى الله عليه وسلم ومن جاء بعده. وقد استُدلّ بهذه الأخبار على أصل مشروعية الوقف.

انصرفت الدراسات المتعلقة بالخَصَّاف في معظمها إلى مؤلفاته الفقهية، ولا سيما ما يتصل بالقضاء والوقف، كما اهتمت أبحاث الوقف الحنفي المبكر بتكوّن الأحكام وتطورها. أما تحقيقات «أحكام الوقف» فغالبًا ما أشارت إلى مصادر الأخبار ونظائرها دون فحص مفصل لأسانيدها. ولم تقف الدراسة -فيما اطلعت عليه من بحوث- على معالجة مستقلة تجمع نقد أسانيد المرويات المنسوبة إلى النبي صلى الله عليه وسلم ونقد متونها. وتتناول هذه المقالة تلك المرويات وتبحث فيما إذا كانت منزلة الخَصَّاف في الفقه تقابلها منزلة ثابتة في رواية الحديث.

تناول البحث ست عشرة رواية ساقها الخَصَّاف في سياق الأوقاف النبوية، وتتبّع طرقها وألفاظها في كتب الحديث، والسير، والمغازي، والطبقات، والتراجم. وقورنت روايات الكتاب بما ورد في المصادر الأخرى، مع النظر في أحوال الرواة في كتب الجرح والتعديل، واتصال الأسانيد وانقطاعها، ووجود رواة مجهولين أو متكلم فيهم، وما يتوافر من متابعات وشواهد. وقد تعذّر العثور على بعض الأخبار في دواوين الحديث المشهورة، كما لم يُوقف في بعضها الآخر على حكم صريح للنقاد المتقدمين. ولهذا بُني تقويم كل خبر على ما أمكن جمعه من طرقه وقرائنه، دون تعميم حكم واحد على الروايات كلها.

تذكر كتب التراجم الخَصَّاف بوصفه فقيهًا صاحب تصانيف في القضاء والوقف، ولا تقدّم شواهد مماثلة على شهرته في الرواية؛ وقد وصفه الذهبي بقلة الحديث. وأما ما نُسب إليه من الاعتزال أو التجهم، فالأخبار المتعلقة بذلك لا تكفي للجزم بانتمائه إلى أحد المذهبين. ثم إن مجرد النسبة العقدية لا ينهض وحده حجة للطعن في عدالة الراوي، لاختلاف مواقف المحدثين من رواية أهل البدع. وتظهر في «أحكام الوقف» عناية الخَصَّاف بإيراد الأخبار في مواضع الاستدلال الفقهي، من غير التزام ظاهر بنقد أسانيدها على طريقة المحدثين المتخصصين.

وفي هذا الباب يروي الخَصَّاف عن محمد بن عمر الواقدي (ت ٢٠٧هـ/ ٨٢٣م) مباشرة إحدى عشرة رواية من مجموع الست عشرة. وللواقدي حضور واسع في كتب السيرة والمغازي، مع ما وجّهه إليه نقاد الحديث من جروح شديدة. ويسمّيه الخَصَّاف في بعض الأسانيد، بينما تشير مقارنة بعض طرق الرواية الى احتمال سقوط واسطة من الإسناد. ففي خبر من أخبار وصية مخيريق بأمواله للنبي صلى الله عليه وسلم راوٍ متكلم فيه وآخر مجهول، وتظهر واسطة لم تُذكر في إسناد الخصاف عند مقابلة الخبر بما أورده ابن سعد. ويرد في موضع آخر إسناد يوهم رواية الخصاف مباشرة عن عبد الحميد بن جعفر، مع أن التباعد الزمني يمنع ذلك.

وتشمل الأخبار المدروسة وصية مخيريق والحوائط السبعة وعلاقتها بأموال بني النضير، وما رُوي في صدقات النبي صلى الله عليه وسلم وتركته. وليست أسانيدها على مرتبة واحدة؛ فمنها ما فيه مجهول أو راوٍ شديد الضعف، ومنها ما وقع فيه إرسال أو انقطاع. ولم تظهر لبعض الألفاظ نظائر في المصادر المتقدمة، في حين ورد في بعض المصادر، ومنها صحيح البخاري وسنن النسائي، ما يوافق معنى الخبر المتعلق بتركة النبي صلى الله عليه وسلم. وفي بعض أسانيد صدقات علي بن أبي طالب رواة وصفهم النقاد بالثقة أو الصدق.

واختلفت الأخبار كذلك في تحديد أول وقف؛ فبعضها يقدّم صدقات النبي صلى الله عليه وسلم المتصلة بأموال مخيريق، وبعضها يجعل وقف عمر بن الخطاب لأرضه «ثمغ» أول الأوقاف. وقد رُوي أصل وقف عمر في الكتب الستة، وإن كانت بعض الألفاظ والتفاصيل التي ساقها الخَصَّاف لم تُعرف بصيغتها في المصادر السابقة.

ولا تدل منزلة الخَصَّاف في الفقه الحنفي وحدها على ثبوت منزلة مماثلة له في رواية الحديث. ولم يُعثر في مصادر التراجم التي تناولها البحث على جرح صريح موجّه إلى الخَصَّاف نفسه؛ لكن ذلك لا يرفع ما ظهر في عدد من أسانيده من علل، ولا يسوّغ الحكم بصحتها جميعًا. ويُظهر تتبّع الطرق ومقارنة المتون أن بعض الأخبار يجد ما يؤيده في مصادر حديثية معروفة، في حين تبقى أخبار أخرى ضعيفة الإسناد، وإن حفظت تفاصيل ذات فائدة تاريخية أو فقهية لا تظهر في المصادر الباقية. ولا تمنحها هذه الفائدة حكم الحديث الصحيح، ولا تجعلها في قوته عند الاستدلال.

الكلمات المفتاحية: الحديث، النبي ، الخصاف ، الوقف ، الرواية.

Kaynaklar / References

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî. *Kitâbü'l-ilel ve maʿrifeti'r-ricâl*. thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422.

Ahmed, İmtiaz. "Bir Muhaddis Olarak Vâkidî". çev. Ramazan Özmen. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (01 Haziran 2000), 429-440.

Aşıkkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkîdi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. thk. Eymen Salih Şaban. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1420.

Bedir, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu*. 1 Cilt. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Begavî, Ebü'l-Kāsım Abdullāh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân. *Muʿcemü's-sahâbe*. thk. Muhammed Emîn b. Muhammed. 5 Cilt. Kuveyt: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 1421.

Belâzûrî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1408.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Ata. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 2016.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cuʿfî. *el-Câmiʿu's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cuʿfî. *et-Târîhu'l-evsât*. thk. Mahmûd İbrahim. Kahire: Dâru't-Turâs, 1397.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cuʿfî. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Maʿârifi'l-ʿOsmâniyye, ts.

Burhâneddîn el-Buhârî, Burhânüddîn (Burhânü'ş-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergīnânî. *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nuʿmânî*. thk. Abdulkerîm Sâmî el-Cundî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Taʿrîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412.

Ebû Avâne, Yaʿkūb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müstahrec Ebî Avâne*. thk. Eymen b. Ârif. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1. Basım, 1419.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eşʿas b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *el-Merâsil*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eşʿas b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut vd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-ʿÂlemiyye, 1. Basım, 1430.

Ebû Hilâl el-Askerî, Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Evâil*. Mısır: Dâru'l-Beşîr, 1408.

Erul, Bünyamin. "Ta'n". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/558-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Fayda, Mustafa. "Vâkıdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/471-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ʿale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.

Halife b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Tabakât*. Dâru'l-Fikr, 1414.

Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn. *el-Vukūf ve't-tereccül mine'l-Câmiʿ li-mesâili'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Seyyid Kesrevi Hasan. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Hammâd b. İshâk, Ebû İsmâîl el-Ezdî el-Bağdâdî el-Mâlikî. *Teriketü'n-nebî*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Beyrut, 1. Basım, 1404.

Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî. *Ahkâmü'l-evkâf*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1420.

Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî. *Ahkâmü'l-vakf*. Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00732.

Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî. *Ahkâmü'l-vakf ve's-sadakât*. thk. Subh ʿAkle el-Beddâh. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2017.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye*. Medine: el-Mektebetü'l-ʿİlmiyye, 1357.

Hennâd b. es-Serî. *ez-Zühd*. thk. Abdurrahmân Abdulcabbâr. 2 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, 1406.

Hennigan, Peter C. *The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-Century A.H. Hanafī Legal Discourse*. Leiden: Brill, 2004.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr. *Câmiʿu beyâni'l-ʿilm ve fazlihî*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Basım, 1414.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkī. *el-ʿUkûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye*. İstanbul: Dâru Saadet, 1325.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbuddîn Ebû Saîd. 80 Cilt. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1415.

İbn Düveyyân, İbrâhîm b. Muhammed b. Sâlim. *Menârü's-sebîl fî şerhi'd-Delîl*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. 2 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmî, 1409.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-taʿdîl*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Maʿârifi'l-ʿOsmâniyye, 1271.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Saʿd b. Nâsır. 25 Cilt. Riyad: Dâru Kunûzi İşbîlyâ, 1. Basım, 1436.

İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Maktelü emiri'l-müminîn*. thk. İbrahim Sâlih. Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1422.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Abdulmuhsin b. Muhammed el-Kâsım, 1442.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 15 Cilt. Cemiyetü Dâri'l-Birr, 1443.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. thk. Hamdi Abdülmecîd. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Sumeyʿî, 1420.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Maʿârifi'l-ʿOsmâniyye, 1393.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *Sîretü İbn Hişâm*. thk. Mustafâ es-Sakkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-Aʿzamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1439.

İbn Kâniʿ, Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkī b. Kāniʿ b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî. *Muʿcemü's-sahâbe*. thk. Salâh b. Sâlim. 3 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ġurebâ'i'l-Eseriyye, 1418.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kāsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî. *es-Sikât mimmen lem yakaʿ fi'l-Kutubi's-Sünne*. thk. Şâdî Muhammed b. Sâlim. 9 Cilt. Yemen: Merkezü'n-Nuʿmân, 1432.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-ʿArabiyye, 1430.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkī. *Fethu'l-bârî ʿalâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şaʿbân vd. Medine: Mektebetu'l-Ġurebâ'i'l-Eseriyye, 1417.

İbn Saʿd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saʿd b. Menîʿ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*. thk. Muhammed Şeltût. Cidde: Mahmûd Ahmed, 1399.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr li'l-ʿâcizi'l-fakîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1389.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yaʿkūb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. 2 Cilt. Londra: Müessesetü'l-Furkân, 2. Basım, 1435.

İbnü't-Tallâʿ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ferec el-Kurtubî et-Tallâî. *Akziyetü Resûlillâh*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1426.

İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Maʿrifetü's-sikāt min ricâli ehli'l-ʿilm ve'l-hadîs ve mine'd-duʿafâʾ ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim*. thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-muʿlim bi-fevâʾidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmail. 8 Cilt. Dâru'l-Vefâ, 1419.

Kalpakçı, Sadeddin. *Hassaf: Hayatı, Eserleri ve er-Rida Adlı Eserinin Tahkiki*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Bitirme Tezi, 1976.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesʿûd b. Ahmed. *Bedâʾiʿu's-sanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâiʿ*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1327.

Kaya, Ahmet. *Vâkıdî'nin Hayatı ve Tarihçiliği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1998.

Kaya, Ali. "Mihne Hadisesi ve Hadis İlmine Etkileri Bakımından Mihne'nin Sonuçları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (15 Haziran 2015), 7-32. https://doi.org/10.18505/cuifd.22558

Kefevî, Mahmud b. Süleyman. *Ketâibü aʿlâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nuʿmâni'l-muhtâr*. thk. Saffet Köse vd. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1. Basım, 2017.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkādir b. Muhammed b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettâh Muhammed. 5 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 1413.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *el-Fevâʾidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Dâru's-Saâde, 1324.

Melchert, Cristopher. "Religious Policies of the Caliphs from Al-Mutawakkil to Al-Muqtadir, A.H. 232-295/A.D. 847-908". *Islamic Law and Society* 3/3 (1996), 316-342. https://doi.org/10.1163/1568519962599069

Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergānî. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*. thk. Tallâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1425.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li taʿlîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matbaʿatu'l-Halebî, 1356.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâʾi'r-ricâl*. thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413.

Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî. *el-Muġrib fî tertîbi'l-Muʿrib*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, ts.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmiʿu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1374.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Rıdvan vd. 9 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1439.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî. *Tılbetü't-talebe*. Bağdat: Matbaatü'l-Âmira, 1311.

Öztürk, Abdülvahhab. *İslâm Hukukunda el-Hassaf'ın Yeri ve Edebu'l-Kâdi Adlı Eseri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1982.

Öztürk, Abdülvehhab. "Hassâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Özcan, Ruhi. "Husamu Şehidin Şerhiyle İmam el-Hassâf'ın en-Nafakât Kitabı". *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı*. ed. İsmail Cerrahoğlu. Ankara: Sevinç Matbaası, 1978.

Sanʿânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfiʿ el-Himyerî. *el-Musannef*. 10 Cilt. Dâru't-Tesîl, 1437.

Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

Şahyar, Ataullah. "Bidat Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Tadile Etkisi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (30 Aralık 2013), 29-57. https://doi.org/10.14395/jdiv47

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maʿârif, ts.

Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.

Tehânevî, Zafer Ahmed. *İʿlâü's-sünen*. 22 Cilt. Pakistan: İdâratü'l-Kurân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1415.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiʿu'l-kebîr*. thk. Şuayb Arnavut vd. 6 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-ʿÂlemiyye, 1430.

Topgül, Enes. *Rivayetten Râviye: Cerh-Taʿdîl Hükümleri Nasıl Oluştu?* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. *Kitâbu'l-megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Aʿlemî, 1409.

Verbit, Gilbert Paul. *A Ninth Century Treatise on the Law of Trusts: Being a Translation of Al-Khassāf, Ahkām al-Waqūf*. Philadelphia: Xlibris, 2008.

Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekeriyyâ b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî. *Kitâbü'l-harâc*. el-Matbaatü's-Selefiyye, 2. Basım, 1384.

Yarba, Rıdvan. "Cerh ve Ta'dîl Âlimlerine Göre Vâkıdî (ö. 207/823)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 14/2 (27 Kasım 2015), 143-168.

Yıldırım, Selahattin. "Kalîlu'l-Hadîs Kavramı ve Cerh-Ta'dîl Lafızları Arasındaki Yeri". *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 21/1 (2026), 1733-1778.

Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. çev. Ahmed Naim, Kamil Miras. 8 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī. *Mîzânu'l-iʿtidâl*. thk. Ali Muhammed. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī. *Târîhu'l-İslâm*. thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1424.

Zübeyrî, Ebû Abdillâh Musʿab b. Abdillâh b. Musʿab. *Kitâbu nesebi Kureyş*. thk. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru'l-Maʿârif, ts.